

Analyzing the Causal Link between Spirituality and Environmental Responsibility from the Perspective of Local People (Case Study: Ardabil County)

Vakil Heidari Sarban*

Professor, Department of Geography and Urban and Rural Planning, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.

*Corresponding author, Email: Vheidari6490@gmail.com

Keywords:

Spirituality, environmental responsibility, environmental protection, rural sustainable development, Ardabil County.

1. Introduction

The global environmental crisis underscores the urgent need to transcend narrow technocratic frameworks in favor of the ethical and spiritual paradigms governing human-nature interactions. Despite ongoing policy interventions, rural Ardabil County faces severe ecological degradation—characterized by biodiversity loss, accelerated soil erosion, and unsustainable resource use—driven by the erosion of communal traditions and a shift toward short-term consumerism. While conventional rural development models typically attribute these challenges to technical or economic deficits, this research posits that environmental responsibility is fundamentally anchored in internal existential dimensions. By investigating the nexus between multidimensional spirituality, self-actualization, and ecological stewardship, this study aims to provide a critical, interdisciplinary framework for designing effective sustainability interventions in vulnerable agrarian landscapes.

2. Methodology

Employing a quantitative, developmental, and correlational survey design, this study investigated the structural relationship between multidimensional spirituality and agro-environmental responsibility among rural inhabitants of Ardabil County. Primary empirical data were gathered through structured household surveys and face-to-face interviews administered to a representative sample of rural residents selected via multi-stage stratified random sampling. The measurement framework operationalized two primary constructs using rigorously validated instruments: an independent Multidimensional Spirituality Scale comprising 42 items—which conceptualized spirituality not as rigid institutional religiosity, but as a fluid existential path encompassing self-control, behavioral stability, ontological inquiry, authentic living, personal meaning generation, positive self-knowledge, compassion, existential hope, benevolence, aesthetic sensitivity, mindfulness, and autonomy from external social conformity—and a dependent Agro-Environmental Responsibility Scale adapted to regional socio-ecological conditions to measure key conservation behaviors, including sustainable agronomic practices, soil conservation vigilance, the cessation of post-harvest residue burning, rangeland preservation, sanitary waste and wastewater disposal, adoption of eco-compatible crops, and collective environmental stewardship. Construct and content validities were confirmed

Received:

04/Aug/2025

Revised:

05/Oct/2025

Accepted:

27/Nov/2025

through an expert panel in rural development and environmental psychology, while scale reliability was firmly established using Cronbach's alpha ($\alpha > 0.78$ across all dimensions), after which bivariate Pearson correlation coefficients and inferential statistical analyses were performed using SPSS.

3. Findings

The empirical findings demonstrate that agro-environmental responsibility is fundamentally anchored in an individual's internal spiritual and existential orientation, as evidenced by robust correlation analyses revealing highly significant positive associations ($p < 0.01$) between environmental stewardship and dimensions such as internal self-control, ontological curiosity, authentic living, self-love, existential hope, truth-seeking, benevolence, inner reconciliation, self-reliance, and psychological autonomy from societal conformism, alongside moderately significant positive relationships ($p < 0.05$) with behavioral stability, interpersonal kindness, personal meaning generation, and present-moment awareness, whereas abstract altruism, extreme individualism, superficial optimism, tolerance, and basic self-honesty exhibited no statistically significant direct effects ($p > 0.05$). Beyond these bivariate metrics, the qualitative and theoretical synthesis highlights that genuine proactive stewardship is predominantly exercised by benevolent, truth-oriented, and aesthetically conscious actors whose ethical orientation stems from an arduous process of self-actualization, delineating a profound dichotomy between autonomous moral agency (*self-governance*)—which fosters an expansive sense of accountability toward nature and society—and heteronomous conformity (*other-governance*), which breeds indifference toward ecological crises. Furthermore, while rural dwellers motivated by extrinsic rewards such as wealth, status, and social validation systematically disregarded environmental vulnerability, those oriented toward intrinsic values including justice, communal security, and the existential mode of *being* rather than *having* exhibited heightened ecological vigilance, thereby substantiating the conclusion that environmental preservation is intrinsically mediated by internal self-refinement and that only through self-governance and unattached, principled moral duty—independent of external transactional rewards—can rural actors genuinely commit to safeguarding fragile ecosystems.

4. Discussion and Conclusion

The empirical evidence suggests that regulatory and technocratic interventions alone are insufficient to reverse rural ecosystem degradation in Ardabil County, as prevailing environmental apathy is deeply rooted in an alienation from moral agency and an obsession with material accumulation. This research bridges existential psychology, environmental ethics, and rural sociology by demonstrating that genuine ecological responsibility is an organic manifestation of internal existential coherence, wherein the transition toward moral self-governance enables individuals to abandon destructive, short-term utilitarian practices in favor of principled stewardship. Consequently, sustainable rural governance in Iran and comparable regions must transcend purely technical paradigms by integrating transformative socio-environmental education that fosters intrinsic ethical maturity and communal solidarity; ultimately, by anchoring ecological citizenship in this foundation of moral autonomy, policy frameworks can effectively build enduring socio-ecological resilience and ensure the long-term sustainability of fragile rural territories.

How to cite this article:

Heidari Sarban, V. (2026) Analyzing the Causal Link between Spirituality and Environmental Responsibility from the Perspective of Local People (Case Study: Ardabil County). *Village and Space Sustainable Development*, 7(2), 45-68. <https://doi.org/10.22077/vssd.2025.9876.1328>

فصلنامه روستا و توسعه پایدار فضا

دوره ۷، شماره ۲، پیاپی ۲۶، تابستان ۱۴۰۵، صفحات ۴۵-۶۸

<https://doi.org/10.22077/vssd.2025.9876.1328>

واکاوی پیوند علی بین معنویت و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی از دیدگاه مردم محلی (مطالعه موردی: شهرستان اردبیل)

وکیل حیدری ساربان*

استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری و روستایی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

* نویسنده مسئول، ایمیل: Vhiidari6490@gmail.com

چکیده

سابق بر این، مشکلات زیست‌محیطی در سطح محلی و منطقه‌ای و ملی و حتی در یک امپراطوری رخ می‌داد این در حالی است که امروزه مشکلات زیست‌محیطی، تمامی گوشه و کنار جهان را درنور دیده و راه برون‌رفت از این مشکل به راحتی شدنی نیست ولی، با این حال تنها متغیری که این قابلیت را دارد به میزان بسیار زیادی جلوی تشدید این بحران را بگیرد ارتقای معنویت شهروندان جهانی می‌باشد. این تحقیق از نوع کاربردی و به روش تحلیلی-تبیینی است که با استفاده از روش پیمایش انجام شده است. جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش، شامل کل روستاییان بالای ۱۵ سال ساکن در مناطق روستایی شهرستان اردبیل می‌باشد ($N=85053$)، که از این میان تعداد ۳۸۳ نفر با استفاده از فرمول کوکران به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. روایی صوری پرسش‌نامه توسط پانل متخصصان مورد تایید قرار گرفت. مطالعه راهنما در منطقه مشابه جامعه آماری با تعداد ۳۰ پرسش‌نامه صورت گرفت و با داده‌های کسب شده و استفاده از فرمول ویژه کروناخ آلفا در نرم افزار SPSS، پایایی بخش‌های مختلف پرسش‌نامه تحقیق ۰/۷۳ الی ۰/۸۸ بدست آمد. در نهایت، نتیجه حاصل از آزمون همبستگی پیرسون نشان داد به جز متغیرهای فردگرایی مثبت، تساهل و مدارا، دیگرخواهی، خوش‌بینی به آینده، گریز از نفاق و ریا و میزان خودصدافتی بین تمامی متغیرهای تحقیق رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد و در خاتمه، با توجه به تحلیل نتایج، پیشنهاداتی کاربردی نیز ارائه شده است.

واژگان کلیدی:

معنویت، مسئولیت‌پذیری
زیست‌محیطی، حفاظت زیست
محیطی، توسعه پایدار روستایی،
شهرستان اردبیل.

تاریخ ارسال:

۱۴۰۴/۰۵/۱۳

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۷/۱۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۹/۰۶

۱- مقدمه

ناگفته پیداست که، کمال آدمی به کمال مسئولیت‌پذیری اوست هر چه فرد در مسئولیت‌پذیری سستی ورزد، تباهی در کارش بیش‌تر خواهد بود و هر چه مسئولیت‌پذیری بیش‌تری داشته باشد، به کمال بیش‌تری از نظر اخلاق فردی و مدیریت توسعه دست می‌یابد حتی فرد زمانی شهروند محسوب می‌شود که در قبال طبیعت و هستی و خود و دیگران احساس مسئولیت کند (حیدری ساریان، ۲۰۱۹: ۲۲). و نیز، باید گفت که سرمایه کشورهای پیشرفته، انسان‌های قاعده‌مند، مسئولیت‌پذیر و پرکار و نوآور است. و همان‌طوری که در فوق اشاره شد، انسان‌ها تنها در قبال خود و دیگران احساس مسئولیت نمی‌کنند بلکه در قبال محیط‌زیست که عرصه زیست محسوب می‌شود احساس مسئولیت می‌کنند (گرایانوا و همکاران، ۲۰۲۰: ۳۴۰-۳۳۳) و اکنون مسائل زیست محیطی به ویژه مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی به قدری دامنه و وسعت پیدا کرده است که در قلمرو فنی نمی‌گنجد بلکه متاثر از عوامل متعددی می‌باشد که یکی از آن‌ها معنویت می‌باشد یعنی اگر شهروندان روستایی در ناحیه باورها و احساسات و عواطف و هیجانات و خواسته‌های خود دچار تغییر و تحول نشوند در ناحیه کردار و رفتار یعنی مسئولیت‌پذیری ره به جایی نخواهند برد و به تعبیری، تا تغییر و تحولات ساجکتیو و انفسی و درونی در شهروندان روستایی رخ ندهد انتظار این که تغییر و تحولات آبجکتیو و آفاقی و بیرونی در شهروندان روستایی رخ دهد آب در هاون کوبیدن است به تعبیری به شکار سایه می‌ماند (حیدری ساریان، ۲۰۲۵: ۷۰-۶۵).

پیرامون مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی می‌توان گفت که مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی به حساسیت‌ها و ویژگی‌هایی اشاره دارد که نگرانی‌ها، دلسوزی‌ها، علایق و بیزاری افراد در مورد مسائل زیست‌محیطی را به نمایش می‌گذارد (محبوبی و رضانی، ۲۰۱۲: ۳۶). در واقع، افرادی که خود را در قبال محیط زیست مسئول می‌دانند غالباً به شدت دوستدار محیط زیست بوده و مترصد آن هستند که قابلیت آن‌را پیدا کنند به شیوه‌ای رفتار نمایند که از چارچوب دوستدار محیط زیست بودن پا بیرون نگذارند و متعاقب آن، نگرانی‌ها و دغدغه‌های زیست‌محیطی خود را به زبان آورند و البته این‌طوری نیست که همه در قبال محیط زیست احساس مسئولیت می‌کنند بلکه بیش‌تر آن‌هایی در قبال محیط زیست احساس مسئولیت می‌کنند که مشکلات و مسائل فراوری محیط زیست را به خوبی درک و فهم کرده باشند (اسکوار^۱، ۲۰۱۱: ۱۲۲-۱۲۹). بالاتر از آن، با محیط زیست پیوند دوستانه برقرار نمایند و نیز، نگرانی‌های خود را پیرامون مسائل زیست‌محیطی به زبان آورند. به واقع، این نگرانی‌ها به حالت‌های احساسی فرد مانند ناراحتی در مقابل نابودی طبیعت قرار دارد و نیز پیوند دوستانه برقرار کردن با محیط زیست و نیز پیوند عاطفی برقرار کردن با آن ریشه در معنویت فرد روستایی دارد. در تبیین این مهم باید گفت که، اگر بحران زیست‌محیطی از علل متفاوت سرچشمه گرفته باشد ولی اصلی‌ترین علل بحران آن خاموشی و به حاشیه رفتن معنویت از ذهن و ضمیر انسان‌های امروزین است در این خصوص به قول، نصر، ریشه سیطره بی‌قاعده انسان بر طبیعت را که به این ویرانی‌ها و وارونگی‌ها دامن زده است، در تهی شدن انسان معاصر از معنویت می‌باشد و از طرف دیگر وی بر این باور است که با اصلاح روح و باطن انسان، بازگشت به معنویت و تغییر در نگرش و جهان‌بینی می‌تواند بحران‌های زیست محیطی را به میزان زیادی تقلیل دهد (نصر، ۱۴۰۰: ۱۱۴۲-۱۴۰). عابدی سروستانی در مطالعات خود دریافت که، مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی افراد روستایی زمانی می‌تواند به بار بنشیند که در مقابل محیط زیست به تغییر رفتار خود در نیل به مسئولیت‌پذیری مبادرت ورزد و این مهم در سایه بهبود معنویت حاصل می‌شود و لاغیر. و نیز، با توجه به ضرورت رعایت اصول معنوی در قبال محیط زیست، می‌توان گفت که، چگونگی رفتار با محیط

^۱. Squar

زیست به میزان زیادی، به چگونگی درک رابطه ما با آن و انقلاب درونی یعنی ارتقای معنویت بستگی دارد (عابدی سروستانی، ۲۰۱۳: ۱۴-۱۰). به باور حیدری ساربان، بحران زیست محیطی زمانی رو به نزول می‌گراید که بیش از آن تغییر و تحول اساسی در درون انسان رخ داده باشد این به این معناست تا تغییر و تحولات انفسی و درونی و ساجکتیو در انسان‌ها رخ ندهد تغییر تحولات آفاقی و بیرونی و آبجکتیو رخ نمی‌دهد یعنی اگر قرار بر این باشد که بحران محیط زیست فروکش کند باید انقلابی در درون انسان‌های شهری به طور اعم و انسان‌های روستایی به طور اخص رخ دهد البته این کاری است بسیار دشوار (سهل دان شیری که صف‌ها بشکند/ شیر آن است که خود را بشکند (حیدری ساربان، ۲۰۲۲: ۵۷).

در این راستا، سدانکینا بر باور است که تا دولت و حکومت‌ها در صدد این باشند که راه حل موقتی و بسیار گذرا جهت تقلیل بحران محیط زیست روی میز بگذارند طبیعی است محیط زیست نمی‌تواند از بحران جان سالم به در ببرد. و نیز، تخریب محیط زیست نتیجه تلاش انسان متجدد جهت رویت محیط طبیعی به مثابه نظام واقعی از منظر هستی‌شناختی مستقلى بوده است که از معنویت و اخلاقیات بدون عنایت آزادی‌بخش آن به غایت فاصله گرفته و دچار خفقان می‌شود و جان می‌سپارد (سدانکینا^۱، ۲۰-۲۵-۲۱-۲۰). پوجمان و لوئیس، بر این باور است که محیط زیست روی خوش نمی‌بیند و مدام بحران‌هایی را تجربه می‌کند مگر این‌که، انسان‌ها به اصلاح درون خود مبادرت ورزند، و در نیل به خودشناسی و معرفت حقیقت وجودی‌اش گام‌های اساسی بردارند (پوجمان و لوئیس^۲، ۱۹۹۴، ۳۵۲-۳۵۰). بولتابویف^۳ و همکاران را عقیده بر این است محیط زیست صیانت و حفاظت نمی‌شود مگر این‌که انسان مدرن، توانایی آن را داشته باشد که نیایش و استغاثه طبیعت و محیط زیست را درک و فهم کند، این در حالی است که انسان اگر در صدد این باشد که به نیایش طبیعت مبادرت ورزد و پیام عرفانی عمیقی را زمزمه کند، مستلزم داشتن درجه بالایی از درک معنوی است. از این رو، طبیعت بکر از گزند انسان‌های حریص و طماع و آزمند که فقط این جهانی و زمینی و ناسوتی فکر می‌کنند، به راستی وظیفه معنوی است (بولتابویف و همکاران، ۲۰۲۰: ۸۷-۹۰). ولی با کمال تاسف امروزه میدان‌دار بازی در تمامی عرصه‌ها، انسان مدرن است و انسان مدرن دارای روح خداگرایانه است که خود بر جای خدا نشسته و تصمیم می‌گیرد و به دلخواه خود با طبیعت رفتار می‌کند و این عمل موجبات نابودی محیط زیست را رقم می‌زند.

به عقیده وروبیوا^۴، انسان‌های معنوی نمی‌توانند زشتی‌ها و پلشتی‌هایی که بر چهره محیط نقش می‌بندد را به سهولت تحمل کنند چون انسان‌هایی با این مختصات، از هر چیز زیبایی (طبیعت دلربا) خوششان می‌آید و هر نازیبایی را ناخوش می‌دارد. یعنی، انسان‌های معنوی زیبایی‌پسند هستند و از زیبایی لذت می‌برند. البته از زیبایی لذت بردن به سهولت شدنی نیست بلکه، ورزش روانی و روحی بسیار جدی لازم است تا انسان از زیبایی لذت ببرد. در کل، احساسات و عواطف انسان‌ها معطوف به زیبایی و گریزان و متنفر از هر گونه زشتی هستند. البته در ناحیه اراده، اراده انسان‌های معنوی معطوف به خیر است. به این معنا که به هر کاری اراده کنند، توانایی انجام آن را دارند، این به این دلیل است که در آن کار یعنی ممانعت از بحران محیط زیست، خوبی‌ای تشخیص داده‌اند و از زیبایی لذت بردن و از پلشتی زشتی گریزان بودن به معنی مسئولیت‌پذیری مدنی زیست محیطی آنان اشاره دارد (وروییوا^۴، ۲۰۲۱، ۴۲-۴۰؛ ملکیان، ۱۳۹۴، ۳۶). به گرایانووا و همکاران (۲۰۲۰)، انسان معنوی دایره دوست داشتن‌های خود را گسترش می‌دهد، یعنی دوست داشتن یک امر درونی است.

1. Sedankina

2. Pojman and Louos

3. Boltaboyev

4. Vorobyeva

انسان معنوی این دایره را دائماً گسترش می‌دهد این کاری است که انسان‌های معنوی همیشه می‌کنند و به مقداری که در این جهت موفق هستند، در درون خود احساس آرامش، شادی و امید بیش‌تری دارند، به تعبیری، به هر میزان انسان‌های معنوی بتوانند تنش زیست‌محیطی را تقلیل دهند به همان میزان احساس خوب را نیز تجربه می‌کنند (گرایانوا و همکاران، ۲۰۲۰، ۱۲۰؛ ملکیان، ۱۳۹۱: ۶۸).

بررسی‌ها و مطالعات میدانی نگارنده در نواحی روستایی شهرستان اردبیل حاکی از آن است که وضعیت زیست‌محیطی مناطق روستایی شهرستان اردبیل به هیچ وجه در شرایط مساعد و خوبی قرار ندارد به این معنی که تنوع زیستی در مناطق روستایی این شهرستان به شدت رو به نزول می‌گذارد، از انرژی استفاده بهینه به عمل نمی‌آید، آلودگی محیط روح هیچ کسی را آزرده نمی‌کند، ائتلاف منابع ارزشمند به شدت رو به صعود می‌گذارد، آگاهی زیست‌محیطی روستاییان در سطح نازلی قرار دارد، روستاییان هیچ خوش ندارند که به تقلیل آلودگی زیست محیطی مبادرت ورزند، از ترویج کشاورزی هوشمند مبتنی بر پایداری استقبال نمی‌کنند، خوش ندارند که منابع را طوری مدیریت کنند پایدار باشد، از کشف اسرار محیط طبیعی رویگردان هستند، در حفظ منابع طبیعی پایه آستین بالا نمی‌زنند، زیاد میل به آن ندارند که علل فرسایش خاک را مورد کندوکاو قرار دهند، به استقبال کشاورزی در زمین‌هایی با شیب بیش‌تر از ۱۴ درجه می‌روند، بعد از برداشت محصول زمین را به امان آتش رها می‌کنند، چراغ بی‌رویه برای آن‌ها محلی از اعراب ندارد، خوش ندارند دانش و مهارت و نگرش زیست محیطی خود را بالا ببرند، اصلاً تمایل به آن ندارند که به یادگیری قواعد و مقررات جدید زیست محیطی مبادرت ورزند، علاقه‌ای به آن ندارند که دانش بومی خود را احیای کنند، نابودی مراتع دل آن‌ها را به درد نمی‌آورد، از دفع بهداشتی زباله و فاضلاب رویگردان هستند، الگوی تولیدی را به کار می‌گیرند که ناپایدار باشد، فقط در اندیشه مصرف و مصرف هستند، به کاشت محصولاتی رو می‌آورند که با اکوسیستم مناطق روستایی شهرستان اردبیل سازگار نیست، به مانند شهرنشینان، کندن شاخه درختان و اجاق گذاشتن در مراتع و اطراف زمین‌های کشاورزی یک رویه عادی برای آنان شده است، خوش ندارند که زباله‌های تجدیدناپذیر را از دل طبیعت جمع‌آوری کنند، به بهای نابودی محیط زیست، فقط و فقط به بهره‌وری و افزایش تولید فکر می‌کنند، از فن‌آوری‌هایی که هیچ‌گونه سازگاری با محیط زیست‌شان ندارد بهره می‌جویند، در حل مسائل و رفع مشکلات زیست‌محیطی کار تیمی و دسته جمعی و گروهی و تعاونی به کناری زده می‌شود غافل از این‌که، کار تیمی و دسته جمعی و گروهی و تعاونی لازمه تحقق توسعه پایدار در مناطق روستایی شهرستان اردبیل است، نسخه تجویز شده هر چند ناقص دولت را در حفاظت زیست‌محیطی به کناری می‌نهند و صد البته که به دلیل عدم سرمایه اجتماعی بین دولت و روستاییان، به دولت اعتماد ندارند، روستاییان دنبال اطلاعات زیست‌محیطی که به صیانت و حفاظت زیست محیطی مساعدت کند نمی‌روند، فضائل اخلاقی و معنوی اجتماعات روستایی هر روز بیش‌تر از دیروز به قهقرا رفته و متعاقب آن مشکلات زیست‌محیطی دو چندان می‌شود و طبیعی است، که علل این مشکلات به میزان زیادی به نبود مسئولیت‌پذیری زیست محیطی در مناطق روستایی است به این معنی که، روستاییان در قبال محیط زیست حالا به هر دلیلی که باشد هیچ‌گونه مسئولیتی احساس نمی‌کنند و هم‌چنان که پیش‌تر آمد، هدف این تحقیق واکاوی پیوند علی بین معنویت و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی از دیدگاه مردم محلی شهرستان اردبیل می‌باشد از این‌رو، این تحقیق به دنبال آن است که این سؤال را مورد بررسی و کاوش قرار دهد: که آیا بین معنویت و تقویت مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی شهروندان روستایی شهرستان اردبیل ارتباط معنادار وجود دارد؟ به همین خاطر ابتدا مبانی نظری معنویت و پیوند آن با مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی، مورد بحث و بررسی قرار گرفته و سپس با ارائه مدل مفهومی نقش معنویت در تقویت

مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی شهروندان روستایی در شهرستان اردبیل بررسی گردیده است و از آنجایی که در ایران و جهان تاکنون مطالعه خاصی در خصوص نقش معنویت پیرامون مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی صورت نگرفته است به همین خاطر مقاله حاضر در راستای واکاوی پیوند علی بین معنویت و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی روستاییان شهرستان اردبیل می‌باشد.

۲- بنیان نظریه‌ای

امروزه انسان‌ها موجوداتی به غایت خطرناک برای خود و دیگران و محیط زیست شده‌اند و معنویت به لحاظ نقش بازدارنده‌اش از این خطر و هم‌چنین نقش انگیزاننده و وادارنده‌اش به سودرسانی به انسان‌های دیگر و طبیعت، بیش‌تر محل حاجت شده است. به تعبیری، نیاز انسان متجدد به معنویت، مضاعف و علی‌حده شده است. در این راستا، به باور تویور، شهروندانی که اعم از شهری و روستایی نسبت به محیط زیست نگرش مثبت دارند بیش‌تر دل‌نگران مسائل زیست‌محیطی موثر بر جوامع خود هستند. آن‌ها هم‌چنین به احتمال زیاد متعهد به یافتن راه‌هایی برای کاهش آسیب‌های وارده بر محیط زیست خود و دیگران هستند. در این بین بهبود معنویت این توانمندی را دارد که نگرش‌هایی را بسط و توسعه دهد که طرفدار محیط زیست باشد (تویور،^۱ ۲۰۱۵: ۳۶-۳۲). ریونو بر این باور است که به مدد معنویت نهفته در ذهن و ضمیر شهروندان روستایی است که جهان‌بینی و تصمیمات آن‌ها تحت تاثیر قرار می‌گیرد و معنویت‌شان را به مسیری سوق می‌دهد که در هماهنگی با محیط زیست به سربرده و متعهد به آن می‌شود که از تخریب و نابودی محیط زیست ممانعت به عمل آورد زیرا، انسان معنوی به این مهم پی می‌برد که تخریب محیط زیست، مرارت‌های انسانی را از منظر ارتقای تنش و اضطراب و استرس و درد و رنج به شدت تشدید می‌کند (ریونو،^۲ ۲۰۲۲: ۱۳۰-۱۲۵). به عقیده هودسون و هوبسون، انسان‌های معنوی علاوه بر داشتن یک سری خصوصیات اعم از زندگی اصیل، حقیقت‌طلب بودن و عدم التفات به ارزش‌دواری‌های دیگران نسبت به خود برای محیط زیست نیز ارزش به غایت زیادی قائل هستند یعنی، باورهای معنوی این انسان‌ها است که به صیانت از محیط زیست منجر می‌شود (هودسون و هوبسون،^۳ ۲۰۱۹: ۳۲-۳۰).

به زعم کوهن-شاچام، شهروندان روستایی که حیات معنوی دارند از محیط زیست مراقبت شدیدی به عمل می‌آورند، و به مبارزه با چالش‌های زیست‌محیطی رفته و در حد وسع و توان خود جلوی تشدید آن را می‌گیرند، و نیز، شهروندان روستایی که زیست معنوی دارند تنها هم‌نسل‌های خود را در نظر نمی‌گیرند بلکه به نسل‌های آینده توجه خاصی مبذول دارند تا آیندگان هم بتوانند از مواهب طبیعی به اندازه نسل امروز بهره ببرند یعنی، این انسان‌ها نهایت سعی خود را به کار می‌گیرند تا سرزمین سوخته به نسل بعدی تحویل ندهند. یعنی، این انسان‌ها به نیکی در می‌یابند که سلامت اکوسیستم‌های طبیعی تنها منحصر در توسعه اقتصادی و اجتماعی و سیاسی نیست بلکه در معنویت رسوب کرده در ذهن و ضمیر آنان جا خوش می‌کند. (شاچام و کوهن،^۴ ۲۰۱۸: ۲۶۰-۲۳۵). به گمان رنوگادوی، شهروندان روستایی که زندگی معنوی در پیش می‌گیرند از مصرف‌گرایی و مصرف‌پرستی و مادی‌گرایی به شدت اجتناب می‌ورزند، به این خاطر که این انسان‌ها از درون تهی و پوچ و پوک نیستند تا با مصرف‌گرایی افراطی اعم از خرید خانه‌های مجلل و ماشین‌های گران

^۱ . Toyer

^۲ . Riyono

^۳ . Hobson and Hobson

^۴ . Cohen-Shacham

قیمت و عوض کردن آن‌ها در بازه زمانی اندک و در کل زندگی تجملاتی به بهره‌گیری از منابع طبیعی زمین در مقیاس وسیع دامن بزنند و بهره‌گیری از منابع طبیعی، به شدت محیط زیست را به مخاطره می‌اندازد. و در کل، انسان معنوی انسانی نیست که دچار حرص و آز و طمع شده باشد و طبیعی است که، خروجی حرص و آز، مصرف بیش‌تر و خروجی مصرف بیش‌تر تخریب محیط زیست خواهد بود، ولی انسان‌های معنوی با این سخن مارکس همدلی نشان می‌دهند از این‌که «تجمل‌گرایی هم به اندازه فقر نکبت بار است» از این‌رو، با این نگاه است که محیط‌زیست حفظ می‌شود (رنودگادوی^۱، ۲۰۱۵: ۸۱-۷۰).

کوکال، بر این باور است که انسان معنوی به طبیعت ارزش ذاتی قائل است یعنی به طبیعت به چشم ابزار نگاه نمی‌کند که حوائج و نیازهای او را برآورده سازد بلکه، به طبیعت به مانند موجودی می‌نگرد که دارای ارزش ذاتی است و آن‌را به عنوان یک هدف و نه یک ابزار، تلقی می‌کند. البته در این نگاه، انسان‌ها مسئولیت ویژه و منحصر به فرد خود می‌بینند که در حفاظت از تمام آفرینش آستین بالا بزنند و با ورود به سپیده دم آن‌تروپوسین، این مسئولیت بیش از هر زمان دیگری خود را به رخ می‌کشد (کوکال^۲، ۲۰۰۵: ۱۷-۱۶) و نیز، انسان‌های معنوی رسالت خود می‌بینند که از محیط زیست صیانت به عمل آورند در کل، انسان‌های معنوی می‌توانند بشریت را به سمت انتخاب‌های مسئولانه‌تر پیرامون محیط زیست رهنمون شوند. باید گفت که ارزش ابزاری در تقابل با دید کل‌گرا و سیستمی قرار دارد و دید سیستمی با مفهوم اکولوژیکی طبیعت هماهنگ است، بر اساس همین دیدگاه است که توجه به محیط و حفظ کیفیت آن ضرورت می‌یابد (گوخاله^۳، ۲۰۰۵: ۳۵-۳۲). به گمان کومار و گری، روستاییان معنوی مسئولیت اخلاقی خود می‌بینند که جلوی تخریب و نابودی محیط زیست را بگیرند و حتی، خواستار رفتار مسئولانه دیگران در قبال محیط زیست می‌شوند. الوهیت را در همه عناصر اعم از گیاهان و حیوانات و رودخانه‌ها و سایر ویژگی‌های طبیعی به نظاره می‌نشینند از تعادل در اکوسیستم‌های طبیعی به شدت جانبداری می‌کنند و خوش ندارند درختان ریشه کن شود، خاک فرسایش پیدا کند و نیز، انسان‌های معنوی، هم‌نوعان خود را فراتر از طبیعت نمی‌دانند بلکه هوای تمام موجودات زنده را دارند حتی بعضی دین‌داران بر این باورند که تعادلی که توسط خدا ایجاد شده بشریت حق ندارد آن تعادل بر هم زند (کومار و گری^۴، ۲۰۲۲: ۲۳-۲۲).

ساکسینا و پراساد، بر این باور است که وقتی معنویت در جامعه در سطح اعلائی خود باشد افراد به حتم به رفتارهایی دست می‌یازند که اعتماد و همکاری و همدلی را جهت خیر عمومی از جمله حفظ و صیانت از محیط زیست تقویت می‌کند یعنی معنویت یک فضای مثبت ایجاد می‌کند که پایداری زیست محیطی را ارتقای می‌بخشد و در سایه معنویت است که اخلاقیات تحکیم و تقویت می‌شود و تحکیم اخلاقیات در جامعه به شهروندان روستایی مساعدت می‌کند که از منظر اجتماعی مسئولانه عمل کنند. و نیز، معنویت از آن توانمندی و قابلیت برخوردار است که ارزش‌ها و رفتارهایی را که به پایداری درازمدت زیست محیطی یاری رساند بهره گیرد و نیز، معنویت پتانسیل تاثیرگذاری بر جهان‌بینی افراد روستایی و هدایت اقدامات جمعی در نواحی روستایی را با خود دارد و آن را به مثابه یک محرک حیاتی جهت صیانت از محیط زیست قرار می‌دهد (ساکسینا و پراساد^۵، ۲۰۲۴: ۳۷-۳۶). به باور توپور، به مدد معنویت است که ارتباط و پیوند متقابل، نظارت و

¹ . Renugadvi

² . Kucal

³ . Gokhale

⁴ . Kumar and. Giri

⁵ . Saxena and Prasad

مسئولیت اخلاقی در جهت جلوگیری از بحران‌های زیست محیطی شکل می‌گیرد و نیز، معنویت نظام انگیزشی روستاییان را تحریک می‌کند تا رفتارهای آگاهانه زیست محیطی جهت مقابله با چالش‌های زیست پیش گیرند. و نیز، شیوع و شیاع معنویت در مناطق روستایی سبب می‌شود که فرهنگ شفقت و احسان و عدالت و محبت‌ورزی و احترام به طبیعت و بهره‌گیری معقولانه از منابع، چالش‌های زیست محیطی را به کناری زده و به توسعه پایدار مساعدت می‌کند (تویر^۱، ۲۰۲۴: ۳۰-۳۱).

شرکات و الیسون، در مطالعات خود دریافتند که هر چه مردم به معنویت و ارزش‌های دینی و اخلاقی متقید باشند به همان میزان، تنوع زیستی حفظ می‌شود و نیز، ایشان در یک مطالعه دیگر، چنین دریافت که معنویت به شهروندان روستایی مدد می‌رساند که آگاهانه و عالمانه و عامدانه پیرامون این که چه کسی هستند، کجا هستند و چگونه در این جامعه و یا اجتماع، این اکوسیستم جای می‌گیرد اندیشه و تامل کنند و طبیعی است که فرآورده این فرآیند، حفظ و صیانت از محیط زیست باشد. از منظر شرکات و الیسون، جهان بینی معنوی که طبیعت را مقدس و شایسته احترام و مراقبت می‌داند، نه صرفاً منبعی برای بهره‌برداری و برآورده ساختن نیازهای نامحدود انسان می‌داند بلکه، خود محیط زیست را بالذات دارای ارزش والا می‌داند و این‌ها دوباره چنین تصریح می‌کنند در سایه چنین نگاه و باور است که محیط زیست از دست‌اندازی انسان‌ها در امان می‌ماند. رضایی و بختیاری، در مطالعه خود منشا اصلی بحران محیط زیست را در به هم ریختگی زیست محیطی و روانی - اجتماعی می‌دانند که بسیار فراتر از ظرفیت انطباقی جامعه مبتلا به است (شرکات و الیسون^۲، ۲۰۱۰: ۵-۶). و نیز، اسکولر و همکاران، در مطالعات خود با عنوان (شهروندان بوم‌شناختی: شناسایی ارزش‌ها و باورهای که از مسئولیت‌پذیری زیست محیطی فردی در میان سوئدی‌ها پشتیبانی به عمل می‌آورد)، در مطالعات خود دریافتند که مسئولیت‌پذیری زیست محیطی متأثر از معنویت و تغییر و تحولات درونی افراد می‌باشد تا عوامل و انگیزاننده‌های بیرونی و آفاقی و آبجکتیو (اسکولر و همکاران^۳، ۲۰۱۱: ۳۶-۳۸).

نتایج مطالعات ترولا و جویرمن، حاکی از این واقعیت است که، مسئولیت‌پذیری زیست محیطی شهروندان روستایی بیش‌تر متأثر از زندگی اصیل نه زندگی عاریتی، عدالت و احسان و شفقت و صداقت آنان و در کل، بهبود معنویت می‌باشد (ترولا و جویرمن^۴، ۲۰۱۱: ۳۰-۳۲). یافته‌های مطالعات محبوبی و رضائی، با عنوان «سنجش اخلاق زیست محیطی روستاییان در استان گلستان» حاکی از این واقعیت است که اخلاق زیست محیطی در بین زنان و مردان منطقه مورد مطالعه تفاوت آن چنانی را از خود نشان نمی‌دهند و نیز علیرغم، ترهات و اباطیل مسئولان در قبال اثرگذاری آموزش، آموزش آن چنان تأثیری در ارتقای اخلاق زیست محیطی روستاییان نداشته است و این در حالی است که، بعضی متغیرهایی از قبیل سن و تحصیلات رابطه معنی‌داری با اخلاق زیست محیطی روستاییان داشته است (محبوبی و رضائی، ۲۰۱۲: ۵-۱).

ادهمی و همکاران، در مطالعات خود با عنوان «بررسی عوامل موثر بر حفظ محیط زیست شهر تهران» دریافتند که متغیرهای احساس مسئولیت، اخلاق اجتماعی، آموزش و ارزش‌های سنتی و دینی بر حفظ محیط زیست و رفتارهای زیست محیطی موثراند هم‌چنین بین متغیر هنجارسازی و محیط زیست تأثیر معناداری مشاهده نشد (ادهمی و همکاران، ۲۰۱۴: ۵-۱). آربوکه و دونیسکی، بر این عقیده هستند که استقلال افراد روستایی، تبعیت آنان از قوانین و هنجارها و

¹ .Thyore

² Sherkat and Ellison

³ . Schooler et al

⁴ . Truelove and Joireman

ارزش‌های اخلاقی به مانند عفت، رحمت، ایثار و تعلق سرزمینی میزان مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی آنان را فزونی می‌بخشد و نیز، افراد روستایی به هر میزان به خودمختاری شخصی و خودآگاهی و تجدید معنوی برسند بر خود واجب می‌دانند که در قبال محیط‌زیست احساس مسئولیت کنند البته نباید از نظر دور داشت به هر میزانی که، انسان‌های روستایی فقط پیرامون کارآمدی و اثربخشی و بازدهی و راندمان اندیشه کنند و فقط عقل و خرد محاسبه‌گر (که باعث و بانی خودخواهی، بی‌تفاوتی و ظلم و غیره است) را راهنمای زندگی خود قرار دهند طبیعی است که آنان در مقابل تخریب و نابودی محیط زیست احساس مسئولیت نمی‌کنند و تمدن تکنولوژیک مدرن، با ایجاد یک علم فنی قدرتمند که جامعه جهانی را به فن‌آوری‌های اطلاعاتی و مخابراتی مجهز کرده است، پایه معنوی محکمی برای زندگی بشر ایجاد نکرده و محیط زیست را با بحران جدی مواجه ساخته است (آربوکل و دونیسکی^۱، ۲۰۱۸: ۲۴۰-۲۳۵).

به زعم هلن^۲، اگر قرار بر این باشد محیط زیست با تقویت نگاه مسئولانه شهروندان روی خوش به خود ببیند باید تغییر و تحولات اساسی در جهت‌گیری‌های ارزشی هر فرد و بشریت به مثابه یک کل، و رعایت اولویت‌های معنوی در تعامل و اندرکنش انسان و طبیعت صورت گیرد و در تایید این نکته باید گفت که، تنها یک شخصیت آزاد درونی (متحول شده به لحاظ ساجکتیو و انفسی)، گشوده به جهان و قادر به صعود معنوی، می‌تواند هر آنچه را که مدافعان اخلاق زیست‌محیطی خواستار آن هستند، به منصفه ظهور برساند و نیز، به باور هلن شناخت انسان به عنوان موجودی مسئول در قبال طبیعت به این معنی است که چیزی مهم‌تر از خود تمدن با تمام فن‌آوری‌های تولیدی، نهادهای اجتماعی و سیستم‌های اطلاعاتی آن وجود دارد. هم‌چنین به این معنی است که اقتصاد، سیاست و زندگی اجتماعی تابع قضاوت اخلاقی هستند که ریشه در معنویت انسان دارد (هلن، ۲۰۱۸: ۳۷-۳۶). زیمو و نیکوس عقیده دارند که تنها انسان‌های خیرخواه و حقیقت‌طلب و جمال‌جو هستند که در قبال طبیعت و محیط‌زیست احساس مسئولیت می‌کنند البته خیرخواهی و حقیقت‌طلبی و جمال‌جویی به سهولت بدست نمی‌آید بلکه نیل به آن‌ها تلخی و مرارت‌های فراوان می‌طلبد. به قول سامرست «درست زندگی کردن بر لبه تیغ راه رفتن است» این تلخی و مرارت معنای ریاضت است البته انسان‌های معنوی از این نوع زندگی لذت می‌برند، این زندگی، برای آن‌ها زندگی است همراه با درد و رنج، اما مورد رضایت. ایشان از یک منظر دیگر به داستان نگاه کرده و بحث افراد میان‌مایه را پیش می‌کشد و افراد میان‌مایه را، افرادی می‌داند که تخریب و بحران زیست‌محیطی برای آن‌ها محلی از اعراب ندارد مراد از میان‌مایگی این است که افراد بوی هم‌دیگر را بدهند^۳ یعنی هیچ انسانی بوی خالص خود را ندهد، آدمی که به ریاضت تن می‌سپارد، تفرّد پیدا می‌کند و بوی همه را نمی‌دهد، بلکه فقط بوی خود را می‌دهد. انسان میان‌مایه به قول نیچه، انسانی است که حاصل تقسیم همه بوها را داشته باشد. این میان‌مایگی از زندگی کسانی که به ریاضت تن می‌دهند، رخت بر می‌بندد (زیمو و نیکوس^۴، ۲۰۲۳: ۶۵-۶۳).

کوان و سمبرگر^۵، پیرامون پیوند بین خودفرمانروایی و دیگرفرمانروایی و اثرات آن بر صیانت زیست‌محیطی چنین به بحث می‌نشینند که در مرحله خودفرمانروایی انسان‌ها در قبال خود و طبیعت و هستی و انسان‌های دیگر احساس مسئولیت می‌کنند و بر عکس، انسانی که دیگر فرمانرواست هیچ‌گونه احساس مسئولیت در قبال خود و دیگران نمی‌کند اثر دیگرفرمانروایی به قول مارکس

^۱ . Arbuckle and Konisky

^۲ . Helen

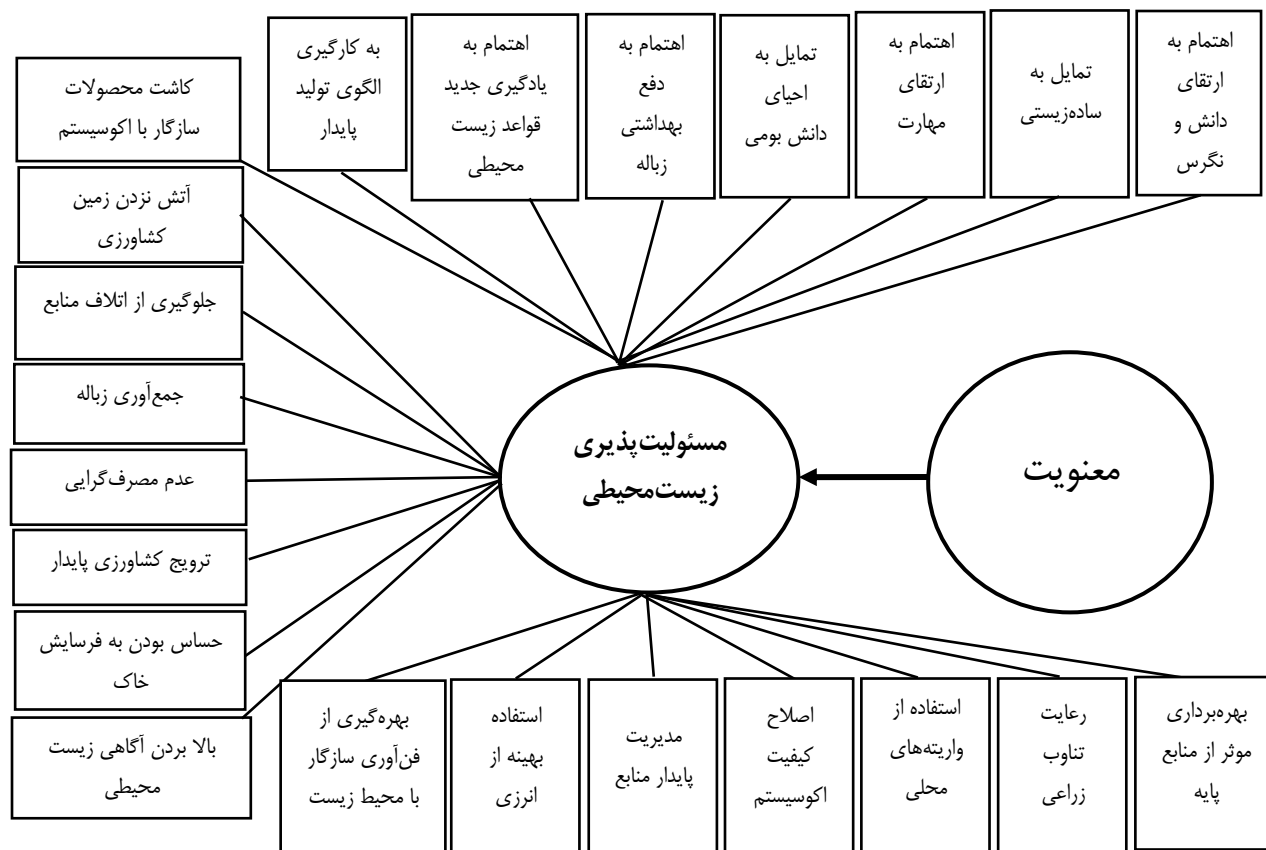
^۳ . سبب دقیقاً، بوی سیب را می‌دهد و پرتقال، دقیقاً بوی پرتقال را، اما همین که آن‌ها را برای مدتی در کنار یکدیگر بگذارید، هر دو، بوی هم را می‌دهند و دیگر آن بوی اختصاصی سیب را نمی‌توانید از سیب استشمام کنید و یا بالعکس.

^۴ . Zemo and Nigus

^۵ . Kwon and Samberge

و هگل، آن است که انسان «از خودبیگانه» می‌شود و با خویشتن سرآشتی ندارد. زیرا همیشه خود را مجزا از موجود دیگری می‌داند که آن موجود، به او حکمفرمایی می‌کند. اما انسانی که به مرحله خودفرمانروایی می‌رسد، کم کم می‌گوید اگر خدا هم نمی‌گفت، راهی جز این نبود و همین راه درست بود (کوان و سمبرگر، ۲۰۲۲: ۴). استون^۱، در مطالعات خود دریافت که شهروندان روستایی که تنها به مطلوبیت‌های فردی جمعی یعنی قدرت و ثروت و شهرت و محبوبیت و غیره می‌اندیشند هیچ موقع احساس مسئولیتی در قبال بحران‌های زیست‌محیطی از خود نشان نمی‌دهند و برعکس، آن‌هایی که مطلوبیت‌های اجتماعی فردی یعنی امنیت و آزادی و عدالت و رفاه را می‌پایند همیشه دل‌نگران بی‌ثباتی‌ها و ناپایداری‌های زیست‌محیطی هستند و نیز، انسان‌هایی که به فکر بودن هستند تا داشتن، بیش‌تر دل‌نگران محیط زیست هستند و نیز، هر چه انسان‌ها باورها و دانستنی‌ها و احساسات و عواطف و هیجانات و خواسته‌ها و نیازهای بهتری داشته باشند بیش‌تر در قبال غیر خود احساس مسئولیت می‌کند (استون، ۲۰۰۶: ۲۵۳-۲۵۴).

ملکیان را عقیده بر این است که حفظ محیط زیست و جلوگیری از بحران‌های آن تابعی از این است که انسان‌ها در گام نخست به فکر اصلاح خود باشند، یعنی انسان‌ها تا خود را اصلاح نکرده باشند و به تعبیری، دست به انقلاب درون نزنند نمی‌توانند به اصلاح سایر امور تن دهند مثلاً جلوی تشدید بحران محیط زیست را بگیرند و در واقع انسان‌ها به میزانی که خود را بهبود می‌بخشند می‌توانند جهان را نیز با همه متعلقاتش بهبود بخشند یعنی، به میزانی که خود را بهبود می‌بخشند، دیگران را «ناآگاهانه» بهبود می‌بخشند. و نیز انسان معنوی «کنش بی‌خواهش» و «عمل بی‌امل» دارد. می‌گوید آن‌چه باید انجام دهم و دغدغه این‌را که به چه می‌رسم و به چه نمی‌رسم ندارم. به همین دلیل، انسان معنوی به هر طریق ممکن نهایت سعی خود را به کار می‌گیرد تا از ناپاکی‌ها و پلشتی‌های محیط زیست کم کند اگر چه هیچ‌گونه پاداشی پشت آن وجود نداشته باشد. در نهایت، مدل مفهومی تحقیق حاضر در شکل (۱)، به نمایش درآمده است.

شکل ۱- مدل مفهومی تحقیق

^۱ . Stone

۳- روش، تکنیک‌ها و قلمرو

این تحقیق از لحاظ هدف توسعه‌ای، و از لحاظ ماهیت، پیمایشی و نیز از نوع همبستگی است. در این تحقیق روش گردآوری داده‌ها برای پاسخ‌گویی به سؤالات تحقیق، به صورت پیمایشی (داده‌های اولیه) و ابزار مورد استفاده در روش پیمایشی پرسش‌نامه و مصاحبه بوده است. به منظور بررسی ارتباط بین متغیرهای پژوهش از دو نوع پرسش‌نامه معنویت و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی استفاده گردید. ابزار جمع‌آوری داده پرسش‌نامه بوده است. پرسش‌نامه معنویت شامل ۴۲ پرسش است که به سنجش مولفه‌های معنویت می‌پردازد. مضاف بر این، برای سنجش شاخص‌های مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی، محقق با توجه به سؤالات تحقیق به تهیه و تنظیم پرسش‌نامه با توجه به اهداف تحقیق مبادرت ورزید. روایی صوری پرسش‌نامه توسط پانل متخصصان مورد تایید قرار گرفت. مطالعه راهنما^۱ در منطقه مشابه جامعه آماری با تعداد ۳۰ پرسش‌نامه صورت گرفت و با داده‌های کسب شده و استفاده از فرمول ویژه کرونباخ آلفا در نرم افزار SPSS، پایایی^۲ بخش‌های مختلف پرسش‌نامه تحقیق ۰/۷۳ الی ۰/۸۸ بدست آمد. جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش، شامل کل روستاییان (بالای ۱۵ سال) ساکن در مناطق روستایی شهرستان اردبیل می‌باشد ($N=133264$)، که از این میان تعداد ۳۸۳ نفر با استفاده از فرمول کوکران به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری در این پژوهش، نمونه‌گیری تصادفی ساده بوده است بدین ترتیب، اصل شانس برابر برای انتخاب افراد جامعه جهت عضویت در نمونه رعایت شد. در این پژوهش اطلاعات بدست آمده با استفاده از شیوه‌های آمار توصیفی و آمار استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. برای تبیین رابطه بین هر یک از مولفه‌های متغیر مستقل و متغیر وابسته از ضرایب همبستگی پیرسون و آزمون رگرسیون چندمتغیره استفاده شد و همه عملیات آماری با استفاده از نرم افزار SPSS انجام گرفت.

متغیر مستقل این تحقیق، شامل معنویت است و در تعیین معنویت در مناطق روستایی شهرستان اردبیل، فضای مفهومی تبیین کننده به شرحی که در ادامه می‌آید تعریف و از طریق گویه‌های مناسب عملیاتی شده‌اند. در این معنا معنویت مسیری سیال است که طی آن افراد روستایی ساکن در مناطق روستایی شهرستان اردبیل به واسطه تجربیات معنوی اکتسابی به تفسیر چرایی‌های زندگی خود می‌پردازند. که با مولفه‌های خودفرمانروایی، ثبات رفتاری، اشتیاق به شناخت هستی، پایداری و استقامت، میزان خودصدافتی، خوددوستی، خودشناسی مثبت، محبت‌ورزی، خوش‌بینی به آینده، امیدواری، میزان درون‌گرایی، تولید معنای شخصی، حقیقت‌طلبی، فردگرایی مثبت، خیرخواهی، دیگرخواهی، خودآفرینی و بازسازی خود، خوداتکایی، تساهل و مدارا، میزان زیستن در زمان حال، داشتن شور و نشاط زندگی، به خودفادار بودن، با خودکنار آمدن، دل خود را بدست آوردن و نه دل دیگران را، جمال‌جویی، خیرخواهی، تحت تاثیر القائات محیط پیرامون قرار نگرفتن، متاثر نشدن از افکار عمومی، چه کنم؟ تلقی کردن زندگی خود، داشتن زندگی اصیل، زندگی کردن بر اساس درک و فهم خود، متاثر نشدن تصمیم‌گیری فرد از هیجانات محیط پیرامون، اهتمام به جلب رضایت خود، گسترش دادن دایره دوست داشتن‌های خود، اهل عدالت و صداقت (ظاهر و باطن یکی است) و محبت و احسان بودن، عدم توجه به ارزش‌دوری‌های دیگران نسبت به خود، گریز از نفاق و ریا، پرهیز از خودسانسوری، استمداد طلبیدن از خود، بها دادن به تنهایی^۳ (هیچ کس غیر از من نمی‌تواند به من کمک کند)، و خوددوستی مورد سنجش قرار گرفته است. متغیر وابسته این تحقیق، شامل مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی است و در تعیین مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی در مناطق روستایی شهرستان اردبیل، فضای مفهومی تبیین کننده به شرحی که در ادامه می‌آید تعریف و از طریق گویه‌های مناسب عملیاتی شده‌اند. در این معنا مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی، یعنی احساس مسئولیت شهروندان روستایی شهرستان اردبیل در قبال محیط زیست می‌باشد که با مولفه‌های ترویج کشاورزی پایدار، کاهش مخاطرات زیست محیطی، تداوم تنوع زیستی، رعایت تناوب زراعی، استفاده از وارسته‌های محلی و بومی، اصلاح کیفیت اکوسیستم‌ها، بهره‌برداری موثر از منابع پایه، مدیریت پایدار منابع، استفاده بهینه از انرژی، جلوگیری از اتلاف منابع ارزشمند، بالا بردن آگاهی زیست‌محیطی، استقبال از ترویج کشاورزی هوشمند مبتنی بر پایداری، اشتیاق به کشف اسرار محیط طبیعی، حساس بودن به

^۱ . Pilot study

^۲ . Reliability

^۳ . بودا می‌گفت: چه کنم با شما که به خود کمک نمی‌کنید و از من توقع کمک دارید، دستی را که به سوی من دراز می‌کنید اول به سوی خود دراز کنید. به قول فخر رازی، انسان‌ها به این دلیل تحول روحی پیدا نمی‌کنند که به دیگران چشم دارند و به آن دل بسته‌اند.

فرسایش خاک، ساده‌زیستی، حساس بودن به اسیدی شدن خاک، کشت و زر در زمین‌هایی با شیب معقول، آتش نزدن زمین کشاورزی بعد از برداشت محصول، حساس بودن به چرای بی‌رویه، اهتمام به ارتقای مهارت و دانش و نگرش زیست‌محیطی، مبادرت به یادگیری قواعد و مقررات جدید زیست‌محیطی، تمایل به احیای دانش بومی، اهتمام به دفع بهداشتی زباله و فاضلاب، به کارگیری الگوی تولید پایدار، عدم تمایل به مصرف بیش‌تر و مصرف‌گرایی، کاشت محصولات سازگار و منطبق با اکوسیستم منطقه، اهتمام به جمع‌آوری زباله‌های تجدیدناپذیر از دل طبیعت، اولویت قائل شدن به حفظ محیط‌زیست تا بهره‌وری بیش‌تر، بهره‌گیری از فن‌آوری سازگار با محیط زیست، رفع مشکلات زیست‌محیطی به صورت دسته جمعی و تیمی و غیره مورد سنجش قرار گرفته است.

۴- یافته‌ها و تحلیل داده

نتایج حاصل از یافته‌های توصیفی در جدول (۱) نشان می‌دهد که از بین متغیرهای تحقیق، متغیر عدم توجه به ارزش‌دآوری‌های دیگران نسبت به خود در رتبه اول و متغیر تساهل و مدارا در رتبه آخر قرار دارند.

جدول ۱- درصد فراوانی، میانگین و انحراف معیار متغیرهای مستقل

ردیف	متغیر	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین	انحراف معیار
درصد پاسخ‌گویان								
۱	خودفرمانروایی	۱۲/۸۲	۱۶/۴۲	۱۵/۷۱	۲۹/۳۰	۲۵/۷۵	۶/۶۵	۳/۳۶
۲	ثبات رفتاری	۱۶/۳۵	۱۲/۵۹	۲۰/۲۵	۲۰/۵۱	۳۰/۳۰	۶/۸۷	۲/۰۲
۳	اشتیاق به شناخت هستی	۱۳/۱۱	۱۴/۵۲	۲۵/۴۵	۱۸/۱۹	۲۸/۷۳	۵/۰۵	۱۱/۳۲
۴	داشتن زندگی اصیل	۱۰/۶	۱۶/۶۵	۱۵/۲۵	۲۹/۳۹	۲۸/۶۵	۶/۳۶	۱۰/۲۵
۵	میزان خودصدافتی	۲۰/۶۵	۳۰/۹۹	۱۳/۶۵	۲۵/۱۱	۱۰/۲۰	۳/۶۵	۴/۶۵
۶	خوددوستی	۱۵/۸۷	۱۵/۶۵	۲۴/۲۵	۱۹/۲۵	۲۴/۹۹	۵/۵۸	۳/۸۷
۷	گریز از نفاق و ریا	۱۹/۶۵	۲۸/۹۴	۲۴/۲۵	۱۴/۸۸	۱۲/۹۸	۳/۸۷	۱/۱۳
۸	محبت‌ورزی	۱۸/۱۵	۱۴/۲۲	۲۱	۲۰/۲۵	۳۴/۳۶	۷/۸۸	۷/۶۷
۹	خوش‌بینی به آینده	۲۶/۳۲	۲۶/۲۴	۱۴/۱۳	۱۶/۶	۱۷/۲۵	۴/۵۲	۷/۰۱
۱۰	امیدواری	۱۷/۱۰	۲۲/۱۰	۲۵/۰۹	۹/۲۶	۲۰/۵۲	۹/۳۲	۶/۲۳
۱۱	تولید معنای شخصی	۱۰/۲۵	۱۰/۶۵	۱۹/۹۹	۲۵/۶۵	۳۲/۶۶	۵/۵۹	۳/۳۳
۱۲	حقیقت‌طلبی	۱۵/۲۶	۲۱/۲۰	۱۷/۶۴	۲۲/۶۵	۲۳/۲۵	۷/۸۵	۱۱/۲
۱۳	خیرخواهی	۲۴/۲۸	۴/۰۲	۲۰/۶۱	۲۸/۶۹	۲۲/۳۰	۴/۳۵	۲/۶۵
۱۴	دیگرخواهی	۲۳/۳۶	۳۱/۹۹	۲۰/۵۲	۱۲/۱۱	۱۲/۰۲	۶/۳۶	۶/۲۸
۱۵	زیستن در زمان حال	۱۳/۱۳	۱۵/۲۵	۹/۶۵	۲۴/۹۸	۳۶/۹۹	۶/۹۹	۲/۵۴
۱۶	تساهل و مدارا	۲۹/۰۹	۲۶/۴۲	۱۹/۰۱	۱۳/۴۲	۱۲/۹۹	۳/۳۲	۴/۶۳
۱۷	فردگرایی مثبت	۲۳/۲۵	۱۲/۲۵	۲۰/۶۵	۲۴/۳۳	۲۰/۵۲	۴/۶۸	۶/۶۲
۱۸	با خودکنارآمدن	۱۴/۵۵	۲۰/۲۵	۱۲/۶۵	۲۹/۹۹	۲۲/۶۵	۷/۸۷	۲/۰۲
۱۹	دل خود را بدست آوردن	۱۰/۷۵	۱۴/۴۷	۲۰/۳۲	۲۵/۲۱	۲۹/۲۵	۷/۵۴	۳/۲۸
۲۰	تحت تاثیر القائنات محیط پیرامون قرار نگرفتن	۲۳/۲۵	۱۲/۲۵	۲۰/۶۵	۲۴/۳۳	۲۰/۵۲	۶/۰۵	۶/۶۲
۲۱	عدم توجه به ارزش‌دآوری‌های دیگران	۱۵/۶۸	۱۲/۶۵	۱۴/۳۳	۲۹/۳۶	۲۷/۶۵	۹/۸۵	۴/۳۶
۲۲	پرهیز از خودسانسوری	۲۵/۸۵	۱۲/۵	۱۱/۶۵	۳۱/۵۸	۱۸/۸۷	۸/۸۷	۷/۵۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴.

نتایج حاصل از یافته‌های توصیفی در جدول (۲) نشان می‌دهد که از بین متغیرهای تحقیق، متغیر عدم مدیریت پایدار منابع در رتبه اول و متغیر به کارگیری الگوی تولید پایدار در رتبه آخر قرار دارند.

جدول ۲- درصد فراوانی، میانگین و انحراف معیار متغیرهای وابسته

ردیف	متغیر	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین	انحراف معیار
درصد پاسخ‌گویان								
۱	استفاده بهینه از انرژی	۱۴/۸۲	۲۰	۳۲/۶۵	۱۷/۲۵	۱۵/۲۸	۵/۹۸	۱۶/۶۵
۲	اصلاح کیفیت اکوسیستم	۱۲/۱۲	۱۲/۶۵	۱۸/۲۴	۲۵/۳۵	۳۱/۶۵	۷/۵۸	۱۰/۶۵
۳	استفاده از وارسته‌های محلی	۲۰/۰۸	۲۴/۶۵	۲۸/۵۴	۹/۸	۱۷/۶۵	۴/۳۵	۱۵/۲۵
۴	بالا بردن آگاهی زیست محیطی	۱۶/۲۵	۱۵/۵۶	۲۰/۲۵	۲۳/۹	۲۴/۸۵	۹/۸۷	۱۲/۸۵
۵	رعایت تناوب زراعی	۷	۳۴/۱۰	۱۸/۳۷	۱۹/۱۰	۲۱/۰۱	۳/۶۹	۷/۸۵
۶	آتش زدن زمین کشاورزی	۲۳/۳۲	۱۵/۷۷	۲۷/۷۷	۱۴/۹۸	۱۸/۱۶	۳/۶۶	۱۷/۵۴
۷	جمع‌آوری زباله	۲۱/۵۲	۱۹/۸۵	۲۱/۹۹	۲۲/۱۹	۱۴/۸۸	۷/۵۴	۲۰/۶۳
۸	عدم مصرف‌گرایی	۱۴/۶۴	۱۵/۹۹	۱۵/۸۲	۲۲/۹۸	۳۰/۶۳	۱۰/۹۸	۱۳/۹۸
۹	ترویج کشاورزی پایدار	۱۴/۲۵	۲۹/۲۸	۲۴/۳۲	۵/۳۰	۲۶/۸۵	۶/۶۶	۱۷/۳۵
۱۰	مدیریت پایدار منابع	۱۸/۸۴	۱۷/۶۵	۱۲/۲۵	۱۹/۵۸	۳۱/۶۸	۱۲/۹۹	۳۴/۳۶
۱۱	حساس بودن به فرسایش خاک	۳۵/۰۴	۱۷/۶۵	۲۸/۶۳	۱۳/۱۹	۵/۵۲	۴/۶۵	۱۶/۱۱
۱۲	کاشت محصولات سازگار با اکوسیستم	۲۲/۳۲	۱۸/۵۲	۱۲/۵۳	۲۲/۶۵	۲۳/۹۸	۵/۲۲	۱۵/۹۵
۱۳	بهره‌گیری از فن‌آوری سازگار با محیط	۱۴/۱۲	۱۴/۹۸	۳۰/۲۷	۲۰/۸۵	۱۹/۳۵	۱۲/۵۴	۱۶/۵۴
۱۴	جلوگیری از اتلاف منابع	۲۰/۶۱	۳۰/۲۵	۱۵/۶۵	۱۳/۳۲	۲۰/۳۷	۸/۱۱	۶/۲۸
۱۵	به کارگیری الگوی تولید پایدار	۱۲/۲۵	۱۲/۵۰	۱۲/۶۵	۱۶/۶۵	۳۰/۳۰	۳/۲۹	۲/۰۲
۱۶	یادگیری جدید قواعد زیست محیطی	۱۳/۷۵	۱۳/۲۵	۱۷/۶۵	۳۰/۵۰	۲۴/۸۵	۱۱/۶۶	۱۳/۲۵
۱۷	اهتمام به دفع بهداشتی زباله	۲۹/۱۷	۲۲/۶۵	۱۵/۸۵	۱۲/۹۸	۱۹/۳۵	۴/۶۵	۷/۳۹
۱۸	تمایل به احیای دانش بومی	۱۹/۸۵	۱۸/۱۵	۱۶/۳۳	۳۰/۶۵	۱۵/۰۲	۱۲/۸۵	۹/۶۵
۱۹	اهتمام به ارتقای مهارت	۱۹/۱۹	۱۴/۶۵	۲۵/۹۹	۱۵/۸۵	۲۴/۳۵	۱۲/۲۳	۱۷/۶۶
۲۰	تمایل به ساده‌زیستی	۱۵/۳۵	۱۷/۲۵	۱۰/۶۵	۳۰/۳۰	۲۶/۶۵	۱۳/۶۵	۱۰/۹۶
۲۱	اهتمام به ارتقای دانش و نگرش	۱۲/۶۵	۱۰/۲۰	۲۰/۲۵	۲۶/۲۵	۳۰/۶۵	۹/۹۹	۵/۵۸
۲۲	استقبال از ترویج کشاورزی هوشمند	۱۴/۲۵	۱۱/۷۳	۱۵/۶۹	۳۸/۹۹	۱۹/۳۶	۱۱/۵۸	۷/۸۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴.

با توجه به اطلاعات مندرج در جدول (۳)، نتایج ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که رابطه بین متغیرهای خودفرمانروایی، اشتیاق به شناخت هستی، داشتن زندگی اصیل، خوددوستی، امیدواری، حقیقت‌طلبی، خیرخواهی، با خود کنارآمدن، دل خود را به دست آوردن نه دل دیگران را، تحت تاثیر القائات محیط پیرامون قرار نگرفتن، عدم توجه به ارزش‌دواری‌های دیگران نسبت به خود و پرهیز از خودسانسوری در سطح ۱ درصد خطا مثبت شده است و رابطه بین متغیرهای ثبات رفتاری، محبت‌ورزی، تولید معنای شخصی و زیستن در زمان حال با متغیر وابسته مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی در سطح ۵ درصد خطا مثبت شده است و ضمن این که بین فردگرایی مثبت، تساهل و مدارا، دیگرخواهی، خوش‌بینی به آینده، گریز از نفاق و ریا و میزان خودصداقتی رابطه معنی‌داری مشاهده نشده است.

جدول ۳- نتایج ضریب همبستگی جهت تعیین رابطه بین دو متغیر

ردیف	متغیر مستقل	متغیر وابسته	مقدار (r)	مقدار (p)
	خودفرمانروایی	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۵۲۱	۰/۰۰۲
	ثبات رفتاری	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۶۳۲	۰/۰۳
	اشتیاق به شناخت هستی	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۸۲۱	۰/۰۰۲
	داشتن زندگی اصیل	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۵۴۲	۰/۰۰۱
	میزان خودصدافتی	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۰۸۱	۰/۲۱۴
	خوددوستی	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۱۲۱	۰/۰۰۳
	گریز از نفاق و ریا	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۰۹۱	۰/۶۳۲
	محبت ورزی	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۸۲۱	۰/۰۴
	خوش بینی به آینده	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۱۱۱	۰/۲۲۵
	امیدواری	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۸۵۴	۰/۰۰۰
	تولید معنای شخصی	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۸۵۲	۰/۰۳
	حقیقت طلبی	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۷۲۵	۰/۰۰۰
	خیرخواهی	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۶۵۴	۰/۰۰۸
	دیگرخواهی	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۳۲۴	۰/۱۱۲
	زیستن در زمان حال	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۳۲۵	۰/۰۴
	تساهل و مدارا	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۴۵۲	۰/۳۵۲
	فردگرایی مثبت	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۹۲۵	۰/۹۶۱
	با خودکنارآمدن	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۶۸۵	۰/۰۰۰
	دل خود را بدست آوردن نه دل دیگران را	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۵۶۲	۰/۰۰۰
	تحت تاثیر القانات محیط پیرامون قرار نگرفتن	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۶۳۸	۰/۰۰۲
	عدم توجه به ارزش داورهای دیگران نسبت به خود	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۷۵۲	۰/۰۰۲
	پرهیز از خودسانسوری	مسئولیت پذیری زیست محیطی	۰/۹۸۹	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴.

نتایج رگرسیون چند متغیره

در این روش بر اساس بتای استاندارد بدست آمده متغیرهای خودفرمانروایی، داشتن زندگی اصیل، خوددوستی، حقیقت طلبی، پرهیز از خودسانسوری، ثبات رفتاری، محبت ورزی، تولید معنای شخصی، با خودکنارآمدن و خیرخواهی به ترتیب به عنوان متغیرهایی بودند که بیشترین سهم را در میزان تغییرات متغیر وابسته داشتند. لذا این متغیرها در مدل نهایی باقی مانده و بقیه متغیرها از معادله حذف شدند. نتایج نشان می‌دهد این متغیرهای پیش‌بین ۸۷ درصد ($R^2 = 0/87$) از میزان واریانس متغیر وابسته (مسئولیت‌پذیری زیست محیطی) را پیش‌بینی می‌کنند. ضریب تعیین بیان‌گر این است که متغیرهای دیگری نیز در میزان بهبود مسئولیت‌پذیری زیست محیطی در مناطق روستایی تاثیرگذار بوده‌اند که در مطالعه حاضر بررسی نشده است. نتایج تحلیل واریانس یک طرفه نیز معنی‌دار بودن رگرسیون و رابطه خطی بین متغیرها را در گام نهایی نشان می‌دهد. جدول (۴) و (۵) اطلاعات مربوط به این تجزیه و تحلیل را نشان می‌دهند. به منظور برآورد معادله تخمین، با توجه به اطلاعات بدست آمده و معنی‌دار بودن مدل نهایی رگرسیون چند متغیره در این پژوهش، با معادله زیر می‌توان میزان معنویت را با مسئولیت‌پذیری زیست محیطی در منطقه مورد مطالعه تخمین زد:

$$y = 15.8 + 1.03(X_1) + 5.62(X_2) + 2.52(X_3) + 3.65(X_4) + 7.75(X_5) + 0.65(X_6) + 4.25(X_7) + 2.65(X_8) + 0.65(X_9) + 2.68(X_{10}) + 4.84(X_{11}) + 2.35(X_{12})$$

جدول ۴- ضرایب رگرسیون چند مرحله‌ای برای تبیین رابطه معنویت و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی

گام	نام متغیر	ضریب رگرسیون	ضریب تعیین R^2	ضریب تعیین تعدیل شده	مقدار (F)	مقدار (p)
۱	خودفرمانروایی	۰/۶۸۵	۰/۴۵۶	۰/۴۹۹	۳۲۴/۸۷	۰/۰۰۰
۲	داشتن زندگی اصیل	۰/۸۱۲	۰/۶۸۴	۰/۵۸۴	۲۹۸/۲۵	۰/۰۰۰
۳	خوددوستی	۰/۷۹۸	۰/۶۵۸	۴/۹۹	۱۰۲/۱۹	۰/۰۰۲
۴	حقیقت‌طلبی	۰/۸۸۲	۰/۶۸۷	۰/۷۱۲	۱۲۸/۶۶	۰/۰۰۱
۵	پرهیز از خودسانسوری	۰/۸۲۴	۰/۷۵۲	۰/۶۶۶	۱۲۹/۱۱	۰/۰۰۳
۶	ثبات رفتاری	۰/۹۰۱	۰/۸۷۴	۰/۸۷۷	۶۸/۶۵	۰/۰۰۰
۷	محبت‌ورزی	۰/۷۸۰	۰/۶۵۸	۰/۷۴۵	۲۸/۶۸	۰/۰۰۰
۸	تولید معنای شخصی	۰/۸۶۷	۰/۷۸۵	۰/۶۵۶	۸۷/۱۳	۰/۰۰۰
۹	با خودکنارآمدن	۰/۷۵۴	۰/۶۲۶	۰/۵۶۸	۱۳۹/۱۲	۰/۰۰۴
۱۰	خبرخواهی	۰/۹۸۷	۰/۸۴۷	۰/۶۸۴	۲۵۴/۳۲	۰/۰۰۰
۱۱	امیدواری	۰/۸۷۴	۰/۸۵۴	۰/۳۶۵	۱۲۵/۷۴	۰/۰۰۰
۱۲	اشتیاق به شناخت هستی	۰/۹۸۵	۰/۸۷۴	۰/۳۶۵	۶۵/۷۵	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴.

جدول ۵- ضرایب متغیرهای وارد شده در معادله رگرسیون نهایی برای تبیین رابطه معنویت و مسئولیت‌پذیری

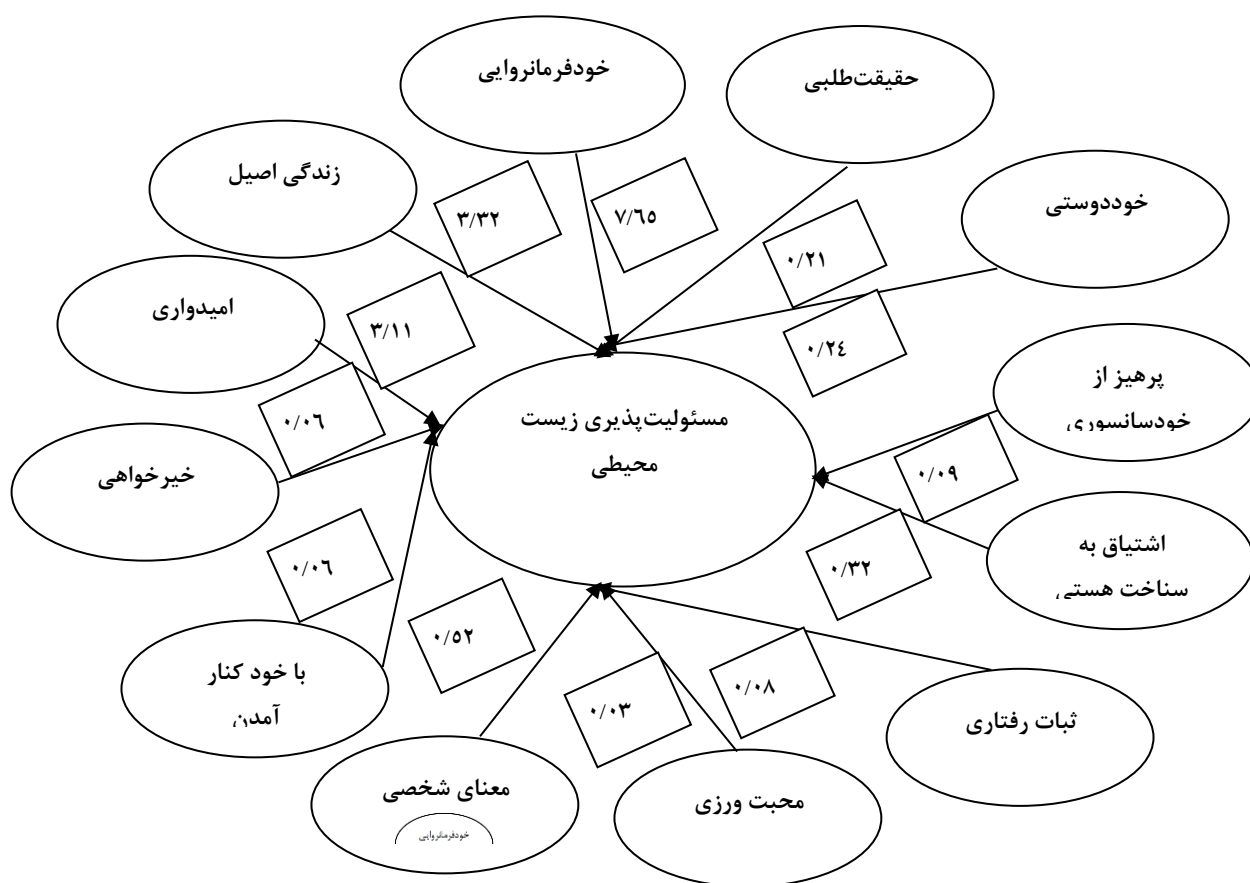
زیست محیطی

متغیرهای پیش‌بین	ضرایب استاندارد نشده		ضرایب استاندارد شده	محاسبه شده	مقدار (p)
	ضریب ورود	خطای معیار	بتا (β)		
عدد ثابت (عرض از مبدا)	۱۵/۸	۳/۶۲	-----	۷/۵۵	۰/۰۰۰
خودفرمانروایی (X1)	۱/۰۳	۰/۹۵	۷/۶۵۸	۱۳/۸۵	۰/۰۰۰
داشتن زندگی اصیل (X2)	۵/۶۲	۰/۳۶۵	۳/۳۲۵	۷/۵۲	۰/۰۰۰
خوددوستی (X3)	۲/۵۲	۰/۲۶۸	۰/۲۴۱	۵/۶۸	۰/۰۰۰
حقیقت‌طلبی (X4)	۳/۶۵	۰/۴۹۹	۰/۲۱۱	۵/۳۲	۰/۰۰۰
پرهیز از خودسانسوری (X5)	۷/۷۵	۰/۳۶۹	۰/۰۹۸	۲/۶۵	۰/۰۲۱
ثبات رفتاری (X6)	۰/۶۵	۰/۵۲۳	۰/۰۸۶	۲/۲۵	۰/۰۳۳
محبت‌ورزی (X7)	۴/۲۵	۰/۶۵۲	۰/۰۳۵	۶/۳۵	۰/۰۰۰
تولید معنای شخصی (X8)	۲/۶۵	۰/۶۵۲	۰/۵۲۱	۱/۵۸	۰/۰۰۰
با خودکنارآمدن (X9)	۰/۶۵	۱/۲۳۵	۰/۰۶۵	۵/۳۲	۰/۰۰۰
خیرخواهی (X10)	۲/۶۸	۰/۴۵۲	۰/۰۶۹	۳/۶۵	۰/۰۰۰
امیدواری (X11)	۴/۸۴	۰/۶۲۴	۳/۱۱۱	۶/۲۲	۰/۰۰۰
اشتیاق به شناخت هستی (X12)	۲/۳۵	۰/۲۲۲	۰/۳۲۵	۵/۲۵	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۴.

در نهایت اطلاعات مندرج در شکل (۲)، نشان می‌دهد بر اساس نتایج حاصل از ضریب بتا، سهم و نقش متغیر «خودفرمانروایی» در تبیین متغیر وابسته «مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی» بیش‌تر از سایر متغیرها است و متغیرهای داشتن زندگی اصیل و امیدواری به ترتیب در اولویت‌های بعدی قرار گرفتند.

شکل ۲- اهمیت نسبی متغیرهای مستقل در تبیین مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی

۵- بحث و فرجام

در خصوص ارتباط معنادار بین خودفرمانروایی و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت که در مرحله خودفرمانروایی انسان‌ها در قبال خود و طبیعت و هستی و انسان‌های دیگر احساس مسئولیت می‌کنند و بر عکس، انسانی که دیگر فرمانرواست هیچ‌گونه احساس مسئولیت در قبال خود و غیره نمی‌کند. البته در خودفرمانروایی انسان‌های روستایی خودشان را ابژه شناخت و متعلق شناخت قرار داده و بر اساس وجدان اخلاقی و عقلانیت عمل می‌کنند. و نیز، پیرامون ارتباط معنادار بین متغیرهای ثبات رفتاری و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت معنویت به ثبات رفتاری روستاییان دامن می‌زند یعنی کسانی که ثبات رفتاری دارند کمتر تحت تاثیر القات و تلقین‌ها قرار می‌گیرند کمتر تقلید (البته از منظر روان‌شناختی نه فقهی) می‌کنند و نیز کمتر تعبد می‌ورزند کمتر هم‌رنگ جماعت می‌شوند و از مدهای اجتماعی و افکار عمومی و غیره کمتر تبعیت می‌کنند طبیعی است که انسان‌هایی با این ویژگی‌های روحی و روانی نمی‌توانند دغدغه زیست‌محیطی نداشته باشند یعنی، دنبال آرمان‌های عدالت، رفاه و پاس‌داشت محیط زیست خود و غیره می‌روند. هم چنین،

در خصوص ارتباط معنادار بین متغیرهای اشتیاق به شناخت هستی و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت که انسان‌های اندکی اصولاً دنبال شناخت هستی می‌روند ولی کسانی که دنبال شناخت هستی می‌روند این پرسش را پیش می‌کشند که در قبال نعمت‌هایی که هستی یا خدا به انسان داده باید احساس مسئولیت کنند یعنی، حرارت و آب و خاک و نور و... به انسان داده شده و باید انسان در قبال مصرف آن، چیزهایی به هستی برگرداند یعنی میزانی از خندق را پر کند و طبیعی است حفظ محیط زیست می‌تواند اندک گامی برای برداشتن جهت حفظ محیط زیست از منظر ادا کردن حق هستی باشد. علاوه بر این، افزون بر این، راجع به پیوند بین زندگی اصیل و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت زندگی اصیل یعنی این‌که، انسان زندگی شخصی خودش را بر اساس صرافت طبع خویش بسازد، نه تعطیل کردن اقتضائات درون برای کسب رضایت دیگری. و طبیعی است انسان‌هایی که زندگی اصیل دارند بر اساس مطلوبیت‌های اجتماعی فردی گام بر نمی‌دارند بلکه بر اساس مطلوبیت‌های اجتماعی جمعی عمل می‌کنند و در این راستا است که نهایت سعی و تلاش خود را به کار می‌گیرند تا از محیط‌زیست حراست و صیانت کنند چون این‌گونه انسان‌ها، از پدیده‌های پیرامون خود غافل نمی‌شوند چون این‌ها انسان‌های معنوی هستند و هر عملی اگر سودی برایشان مترتب نباشد مبادرت به آن عمل می‌کنند مثل صیانت از محیط زیست. افزون بر این، در خصوص پیوند علی‌محبت‌ورزی و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت که محبت انسان‌ها تنها به انسان‌های دیگر و یا به خود ختم نمی‌شود بلکه انسان‌ها حتی به نباتات نیز محبت می‌ورزند انسان‌هایی که محبت و احترام به دیگران در ذهن و ضمیرشان جا خوش کرده باشد برای همه موجودات اعم از نباتات و حیوان حرمت حیات قائل می‌شوند نکته این جاست که امروزه انسان‌ها از دموکراسی به بیوکراسی رسیده‌اند و یا از مردم‌سالاری به زیست‌سالاری. سعدی می‌گوید چنین گفت فردوسی پاک‌زاد/ که رحمت بر آن تربت پاک باد «میاژ موری که دانه کش است...» خود سعدی می‌گوید سیه اندرون باشد و سنگدل/ که خواهد که موری شود تنگدل. پس انسان‌هایی که محبت در وجودشان شعله می‌کشد حتماً به حفظ محیط زیست اهتمام می‌ورزند. همچنین، پیرامون ارتباط معنادار بین متغیرهای خوددوستی و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت انسان معنوی به هیچ وجه خود را برتر از دیگران نمی‌داند، خود را شدیداً دوست دارد یعنی، معنویان جهان خوددوست‌ترین انسان‌ها هستند و برای خودشان ارزش بی‌نهایت قائل هستند. به همین دلیل، همیشه مراقبند که به گونه‌ای زندگی نکنند که «خود» گرانمایی که در اختیارشان است، ذره‌ای ضربه ببیند. پس انسان‌هایی که خود را فراموش نکرده باشند محیط‌زیست را نیز به هیچ وجه فراموش نمی‌کنند یعنی حتی به خاطر خودشان هم باشد آستین بالا زده و به صیانت از محیط‌زیست بر می‌خیزند چون هر انسانی حب‌الذات دارد و برای نیل به حب‌الذات نهایت سعی خود را به کار می‌گیرد تا از رهگذر تخریب محیط‌زیست درد و درنجی متوجه خودشان نشود. از سوی دیگر، در خصوص پیوند بین امیدواری و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت که، با بهبود معنویت امید شهروندان روستایی بیش‌تر و بیش‌تر می‌شود و دیگر، انسان‌ها به محاق روان‌شناختی نمی‌روند و یخ نمی‌زنند و شور و نشاط تمام هستی‌شان را در بر می‌گیرد با قدرت و اعتقادی که با خود یدک می‌کشند درست در نقطه مقابل استرس و افسردگی و تنش روحی و روانی قرار می‌گیرند و امید تمرکزی اثر بخش است بر نیکی که می‌تواند محیط زیست را حفظ و صیانت کند و نیز، معنویان جهان به دلیل نیک‌زیستی همیشه امید را در دلشان زنده نگه می‌دارند و زنده نگه داشتن امید، سبب می‌شود که آن به انفعال کشیده نشوند بلکه به صورت فعال و پویا به مبارزه با هرگونه بحرانی برمی‌خیزند و هرگونه بحرانی را در نطفه خفه می‌کنند. افزون بر این، در خصوص ارتباط معنادار بین حقیقت‌طلبی و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت، از آنجایی که حقیقت‌طلبی به معنای میل و اشتیاق به کشف و شناخت حقیقت است این مفهوم در ابعاد مختلف

زندگی انسان از جمله مسائل زیست‌محیطی اهمیت وافر دارد و به عنوان یک فضیلت اخلاقی مورد توجه قرار می‌گیرد و لذا روستاییانی که حقیقت‌طلب هستند بسیار سعی و مساعی از خود به خرج می‌دهند تا به کشف اسرار مسائل زیست‌محیطی نایل آمده و به صیانت و حفظ آن مبادرت ورزند یعنی، دیگر نگاه ابزاری به طبیعت ندارند و دوست ندارند بر محیط‌زیست سیطره داشته باشند بلکه می‌خواهند با محیط زیست در صلح و مصالحه بوده و هر عملی را که جلوی بحران محیط‌زیست را بگیرد مبادرت به آن عمل می‌کند. علاوه بر این، در خصوص ارتباط معنادار بین خیرخواهی و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت از آنجایی که انسان‌های معنوی همیشه در فکر هم‌نوعان خود هستند لذا هر عملی که زندگی هم‌نوعان خود را به مخاطره بیاندازد بر خود لازم می‌دانند جلوی آن بحران را بگیرند و از آنجایی که بحران‌های زیست‌محیطی حیات تمامی انسان‌ها را به مخاطره می‌اندازد لذا انسان‌های خیرخواه آستین بالا می‌زنند تا جلوی این بحران را در حد وسع و توان خود بگیرند زیرا این گونه افراد تنها به خود اندیشه نمی‌کنند. انسان معنوی به محبتی که می‌رسد همه انسان‌ها را چون فرزند خود می‌بیند. به قول شیخ ابوالحسن فرقانی «اگر از ترکستان تا بلاد روم خسی در پای کسی فرو رود این منم که رنج می‌کشم». یا وقتی رابعه عدویه می‌گوید «در روز قیامت بر در جهنم می‌ایستم و می‌گویم هر کسی را که می‌خواهید به جهنم وارد کنید، گناهش را بر دوش من بگذارید و او را رها کنید؛ من حاضرم برای گناهان همه عذاب بکشم». همچنین، در خصوص ارتباط معنادار بین دل خود را بدست آوردن نه دل دیگران را و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید که انسان‌های معنوی نهایت سعی خود را به کار می‌گیرند تا به رضایت درون دست یازند و این بدان معنا است که باید به صرافت طبع عمل کنند یعنی دل خود را به دست آورند و اگر در این بین، بحران زیست‌محیطی خود را به رخ بکشد جهت جلوگیری از آن و از این‌که، به آرامش درون دست یابند جلوی تخریب بیش‌تر محیط زیست را می‌گیرند چون سوای از این‌که، بحران محیط زیست چه تبعاتی از خود به جا بگذارد این گونه این انسان، با جان‌فشانی به مبارزه با هر بحرانی می‌روند و با این کار به آرامش و شادی و رضایت درون دست می‌یابند و زندگی توام با معنا را تجربه می‌کنند و دچار ملال و پوچی نمی‌شوند. یعنی از این رهگذر، پاداش بزرگی را نصیب خود می‌کنند چه سعادت بالتر از این. ولی برای انسان‌های عادی یا مادی این مهم قابل درک و فهم نیست. علاوه بر این، در خصوص ارتباط معنادار بین تحت تاثیر القاءات محیط پیرامون قرار نگرفتن و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت که، از آنجایی که انسان‌های معنوی زندگی اصیل دارند و تحت تاثیر القاءات محیط پیرامون قرار نمی‌گیرند و زندگی بر اساس فهم و تشخیص خود را پیش می‌برند به مجرد این‌که، بحران‌های زیست محیطی وجدان او را به درد آورد آستین بالا زده و به مبارزه آن بر می‌خیزند یعنی این گونه، انسان‌ها زندگی آزموده دارند و به قول سقراط «زندگی نیازموده ارزش زیستن ندارد». یعنی، اسیر تجملات و زرق و برق زندگی نمی‌شوند و از مدهای اجتماعی تبعیت نمی‌کنند مثل توده مردم و یا انسان‌هایی که فقط و فقط به مادیات می‌اندیشند (کسانی که قدرت تفکر انتقادی ندارند، یا کسانی که مغلطه را در سخنان دیگران نمی‌توانند تشخیص دهند) به هستی نگاه نمی‌کنند از این‌که، باید اندک عمری را که خدا یا هستی به انسان داده در راه مادیات و جمع‌آوری ثروت خرج کند بلکه، این انسان‌ها رسالت بزرگی دارند و یکی از آن رسالت‌ها این است هر عملی که زندگی هم‌نوعان خود را به مخاطره بیاندازد به مبارزه با آن عمل بر می‌خیزند اگر چه متحمل هزینه بس زیادی در این مسیر باشند.

در نهایت، نتایج تحقیق نشان داد که رابطه بین متغیرهای خودفرمانروایی، اشتیاق به شناخت هستی، داشتن زندگی اصیل، خوددوستی، امیدواری، حقیقت‌طلبی، خیرخواهی، با خود کنارآمدن، دل خود را به دست آوردن نه دل دیگران را، تحت تاثیر القاءات محیط پیرامون قرار نگرفتن، عدم توجه به ارزش داورهای دیگران نسبت به خود و پرهیز از

خودسانسوری در سطح ۱ درصد خطا مثبت شده است. این یافته با نتایج حاصل از پژوهش‌های مایوان (۱۴۰۰)، سلطانی و همکاران (۱۴۰۴)، میکائیلی و همکاران (۱۴۰۳) همخوانی دارد. این یافته با نتایج حاصل از پژوهش‌های خدادادی و همکاران (۱۴۰۲) و صفایی همکاران (۱۴۰۱) همخوانی دارد. رابطه بین متغیرهای ثبات رفتاری، محبت‌ورزی، تولید معنای شخصی و زیستن در زمان حال با متغیر وابسته مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی در سطح ۵ درصد خطا مثبت شده است و ضمن این که بین فردگرایی مثبت، تساهل و مدارا، دیگرخواهی، خوش‌بینی به آینده، گریز از نفاق و ریا و میزان خودصدافتی رابطه معنی‌داری مشاهده نشده است. این یافته با نتایج حاصل از پژوهش‌های مایوان (۱۴۰۰)، سلطانی و همکاران (۱۴۰۴)، میکائیلی و همکاران (۱۴۰۳) همخوانی دارد.

با توجه به ارتباط معنادار بین معنویت و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی باید گفت که در راستای تقویت مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی بایستی نظام آموزشی در کشور مورد تغییر و تحولات جدی قرار گیرد به این معنی که، به آن نوع نظام آموزشی بها داده شود که معنوی زیستن را به آستانه آگاهی مخاطبان و متعلمان و دانش‌آموزان برساند تا این که ذهن دانش‌آموزان را با اطلاعات بیهوده پر کند به عبارتی به افزایش ویروس ذهنی بچه‌ها مبادرت ورزد و مشق محوری و حفظ‌محوری و املاء محوری را به جای تفکر انتقادی و استدلال محوری در دستور کار قرار دهد. و نیز، مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی و پیوند آن با معنویت به این سهولت شدنی نیست مگر این که به ظرفیت‌های شناختی و معرفتی و ذخیره دانایی مرتبط با معنویت اهتمام جدی مبذول شود البته نباید فراموش شود تنها به شیوه اندیشیدن مبادرت کردن و به ارتقای مهارت زندگی پرداختن و یا انجام دادن یک کار از رهگذر نظام آموزشی نمی‌تواند به ارتقای معنویت شهروندان روستایی مبادرت کرده و از رهگذر آن میزان ظرفیت‌های شناختی و معرفتی و ذخیره دانایی آنان را ارتقای بخشد بلکه باید اخلاقی زیستن در راس برنامه‌های آموزشی و حتی برنامه‌های خانواده‌ها (اگر خودشان اخلاقی باشند) قرار گیرد؛ دولت نیز با هر مکانیسم و سازکاری شده جلوی تشدید فردگرایی افراطی را بگیرد چون انسان‌های فردگرا مطلقاً در مقابل محیط زیست احساس مسئولیت نمی‌کنند حتی محیط‌زیست را به خاک سیاه می‌نشانند. شایسته است به مدد رسانه و نهاد آموزش و پرورش، جلوی خودشیفتگی شهروندان روستایی این مرز و بوم گرفته شود چون‌کرستوفر لاج در این خصوص، چنین استدلال می‌کند که شخصیت‌های خوشیفته در روان‌شناسی دو ویژگی عمده دارند: ۱) تنها و تنها دل مشغول خودشان هستند. ۲) ارزش‌های اجتماعی را واقعی نمی‌نهند. این افراد دائماً در حال چرتکه انداختن به نفع خویشان و ارزش‌هایی مانند حفظ و صیانت محیط زیست برای آنان محلی از اعراب ندارد. بر نهاد دولت است که با یارگیری از رسانه‌های تحت کنترل خود، تولید و برنامه‌هایی را پخش کند که معنویت روستاییان را بهبود بخشد و بهبود معنویت یعنی حفظ محیط زیست. بر کارگزاران دولتی است که حرص و آز و تجمل‌پرستی و تفنن را از ارزشی که شهروندان روستایی فعلاً از آن برخوردار است اندکی تقلیل دهند چون تا ساده‌زیستی در جهان و کشور ما شیوع و شیاع پیدا نکند محیط زیست مطلقاً روی آرامش به خود نخواهد دید چون انسان‌ها جهت پر کردن خلا درونی خود با مصرف فزون از حد، شبانه‌روزی به مصرف منابع طبیعی اهتمام خواهند ورزید و روزی خواهد رسید که این منابع رو به پایان نماید. شایسته است که حاکمیت به تأمین نیازهای فیزیولوژیکی و بیولوژیکی و زیستی مانند خوراک و پوشاک و نظایر آن برای ساکنان مناطق روستایی مبادرت ورزد چون طبق هرم مازلو، تا نیازهای پایه و اساسی برآورده نشود نیاز پله‌های بعدی زمینه ظهور و بروز نمی‌یابد یعنی انسان‌های روستایی به سمت خودشکوفایی و معنوی سیر نخواهند کرد و اگر روستاییان مشکلات مادی داشته باشند هزینه اخلاقی زیستن به شدت بالا می‌رود و چه بسا روستاییان دیگر عطای معنویت و اخلاقیات را به لقایش بخشیده و دیگر نسبت به

پدیده‌های محیط پیرامون به مانند بحران محیط زیست بی‌خیالی پیش می‌گیرند. در نهایت سزاوار است که، به مدد دولت، نهضت کتابخوانی در مناطق روستایی آغاز شود. به این خاطر که فهم دقیق یک موضوع به مواد خام دقیق نیاز دارد. فهم دقیق یک موضوع نیاز به حاشیه راندن غرایز منفی دارد. فهم دقیق یک موضوع محتاج تسهیم کردن است. فهم دقیق یک موضوع به نقد از خود، روش و اندیشه خود نیاز دارد. افراد کتاب نخوانده، تمرین نکرده و ذهن صیقل نیافته، از پس مدیریت امورات زندگی خود چه در حیات فردی و چه در حیات جمعی نمی‌توانند بریبایند و نیز نمی‌توانند به مقابله با بحران‌هایی مانند بحران محیط زیست برخیزند. در اهمیت کتابخوانی همین‌بس که به قول ویل دورانت: «شصت سال پیش همه‌چیز را می‌دانستم امروز هیچ چیز نمی‌دانم کتابخوانی یک کشف پیش‌رونده است که انسان به جهالت و نادانی خود پی می‌برد». و یا به قول شوپنهاور: «راه آزادی و مدنیت نه از خیابان‌ها و با مشته‌های گره کرده، بلکه از آرامش کتابخانه‌ها می‌گذرد، برای همین است که کتابخانه‌ها در سرزمین‌های به خواب رفته امن‌ترین جا برای عنکبوت‌ها است». و یا به قول بارگاس یوسا: «جامعه‌ای که خوب کتاب بخواند و استعداد آفرینش ادبیات خوب را داشته باشد، فریب دادن این جامعه بسیار دشوارتر از جامعه‌ای مرکب از افراد جاهل است». و یا به قول دومونتسکیو: «باید زیاد مطالعه کنید تا بدانید هیچ نمی‌دانید». در کل، با کتابخوانی است که باورهای صادق جای باورهای کاذب را می‌گیرد، احساسات و عواطف و هیجانات بجا، جای احساسات و عواطف نابجا را می‌گیرد و خواسته‌های نامعقول جای خواسته‌های معقول را می‌گیرد و نهایت این که، گفتار و کردار یعنی رفتار در مسیری ناصواب به مسیر خود تداوم می‌بخشد و حاصل و خروجی این امر، فاصله گرفتن از معنویت می‌باشد و فاصله گرفتن از معنویت یعنی عدم مسئولیت‌پذیری در قبال خود و هستی و انسان‌های دیگر و طبیعت نو محیط زیست.

۶- منابع

- ادهمی، عبدالرضا (۲۰۱۴). بررسی عوامل مؤثر بر حفظ محیط زیست شهر تهران. *جامعه‌شناسی مطالعات جوانان*، ۱(۱)، ۴۵-۶۲. <https://sid.ir/paper/170183/fa>
- حیدری ساربان، وکیل (۱۴۰۴). *توسعه پایدار از دریچه معنویت*. اندیشه احسان، تهران.
- حیدری ساربان، وکیل (۱۴۰۴). *فرهنگ فردی و توسعه با تاکید بر ایران*. نشر فروزان، تهران.
- خدادادی علی، پورطاهری، مهدی، شکری، عباس و نیازی، هادی (۱۴۰۲). شناسایی و تبیین عوامل مؤثر بر آمایش فضاهای روستایی با رویکرد توسعه پایدار فضایی (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان دلفان). *روستا و توسعه پایدار فضا*، ۴ (۱۴)، ۴۵-۲۵. [Doi: 10.22077/vssd.2023.5954.1160](https://doi.org/10.22077/vssd.2023.5954.1160)
- سلطانی، زهرا، گودرزی، مجید و موسوی، سوسن (۱۴۰۴). تحلیل نقش کارآفرینی زنان روستایی در توسعه پایدار کشاورزی با تأکید بر محصولات غذایی (مطالعه موردی: شهرستان رامهرمز). *روستا و توسعه پایدار فضا*، ۶ (۲)، ۱۴۶-۱۲۳. [Doi: 10.22077/VSSD.2025.8608.1290](https://doi.org/10.22077/VSSD.2025.8608.1290)
- صفایی، امیر، شریعت پناهی، مجید، باهک، بتول، رنجبر، محسن و آزاد بخت، بهرام (۱۴۰۱). تحلیل تاب‌آوری مناطق روستایی در برابر مخاطرات طبیعی (مطالعه موردی: شهرستان گلپایگان). *روستا و توسعه پایدار فضا*، ۳ (۴)، ۹۹-۱۱۵. [Doi: 10.22077/vssd.2022.5200.1097](https://doi.org/10.22077/vssd.2022.5200.1097)
- عابدی سروسنایی، احمد (۱۳۹۱). *مبانی و رهیافت‌های اخلاق زیست محیطی*. حکمت و فلسفه ایران. تهران.

محبوبی، محمدرضا و رمضانی، نورا (۱۳۹۱). سنجش اخلاق زیست محیطی روستاییان در استان گلستان. *فصلنامه اخلاق در علوم و فن آوری*، ۶، (۳)، ۲۵-۶. URL: <http://ethicsjournal.ir/article-1-740-fa.html>

ملکیان، مصطفی (۱۳۹۴). *مشتاقی و مهجوری*، تهران. نشر نگاه معاصر.

ملکیان، مصطفی (۱۳۹۵). *مهر ماندگار*. تهران. نشر نگاه معاصر.

میکانیکی، جواد، فال سلیمان، محمود و علی اکبری، فاطمه (۱۴۰۳)، نهاد دهیاری و توسعه پایدار فضا؛ مطالعه روستاهای بخش مرکزی شهرستان قاینات. *روستا و توسعه پایدار فضا*، ۵ (۴)، ۱۵۸-۱۳۸. Doi: 10.22077/VSSD.2024.7592.1256

نادری، مایوان (۱۴۰۰). تحلیل و ارزیابی وضعیت توسعه پایدار روستاهای پیراشهری با روش تحلیل ساختار و گام آینده محور (مطالعه مورد: روستاهای پیرامون شهر بجنورد). *روستا و توسعه پایدار فضا*، ۶ (۳)، ۵۲-۳۲. Doi: 10.22077/VSSD.2025.8576.1289

نصر سید حسن (۱۳۸۷). *انسان و طبیعت* (بحران معنوی انسان متجدد). ترجمه عبدالرحیم گواهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.

نصر، سید حسن (۱۳۹۵). *قداست طبیعت*، مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.

نصر، سید حسن (۱۳۹۷). *اسلام، جهان اسلامی و بحران محیط زیست*. ترجمه علیرضا رضایت، اطلاعات حکمت و معرفت، تهران.

References

- Abedi Sarvestani, R. (2012). *Fundamentals and approaches to environmental ethics*. Iranian Wisdom and Philosophy, Tehran. (In Persian).
- Adhami, A. (2014). Study of factors affecting environmental protection in Tehran. *Journal of Sociology of Youth Studies*, (1)1, 37-62. (In Persian). <https://doi.org/10.22035/isih.2018.289>.
- Arbuckle, M. B., and Konisky, D. M. (2018). The role of religion in environmental attitudes. *Social Science Quarterly*, 96(5), 1244-1263. DOI:10.1111/ssqu.12213.
- Boltaboyev, M. (2020). History of religious confessional politics in the soviet period. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 6(86), 668-671. So: <http://s-oi.org/1.1/TAS-06-86-123> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS>.
- Cohen-Shacham, E. Walters, G. Janzen, C. and Maginnis, S. (2018). Naturebased solutions to address global societal challenges. (IUCN), <https://conbio.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/conl.12216>.
- Gokhale, Y. Chatterjee, S. and Srivastava, S. (2001). *Cultural and ecological dimensions of sacred groves in India*. INSA.
- Guryanovam A.V. and Frolov, V.A. (2020). Spirituality as the basis of patriotism in modern Russian society. *Psychology. Pedagogy*, 9(1), 8-11. DOI: <https://doi.org/10.18500/1819-7671-2020-19-1-8-11>.
- Guth, J. L. Green, J. C. Kellstedt, L. A. and Smidt, C. E. (2000). Faith and the environment: Religious beliefs and attitudes on environmental policy. *American Journal of Political Science*, 3(9), 364-38. <https://doi.org/10.2307/2111617>.
- Heidari Sarban, V. (1404). *Individual culture and development (with emphasis on Iran)* Foruzan Publishing House, Tehran. (In Persian).
- Heidari Sarban, V. (1404). *Sustainable development through the lens of spirituality*. Andisheeh Ehsan, Tehran. (In Persian).
- Helen D. C. (2018). Religion and science. Stanford encyclopedia of philosophy, 17 January 2018, <https://plato.stanford.edu/entries/religion-science/>.

- Hodson, M. J. and Hobson, M. R. (2019). An Introduction to environmental ethics, 6 approaches to Christian environmental ethics. 14(5), 1355-1362, <https://link.springer.com/article/10.1007/s11625-019-00657-0>.
- Khodadadi A. Pourtaheri, M. Shokri, A and Niazi, H. (1402). Identifying and explaining the factors affecting the planning of rural spaces with a sustainable spatial development approach (case study: villages in Delfan County). *Quarterly Journal of Rural and Sustainable Spatial Development*, 4 (14), 25-45, [Doi: 10.22077/vssd.2023.5954.1160](https://doi.org/10.22077/vssd.2023.5954.1160). (In Persian).
- Kumar, R. and Giri, T. K. (2021). Interconnectedness between spirituality and sustainable development goals: evidence from an Indian perspective. *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 20 (1), 110- 133. [doi: 10.1504/ijicbm.2020.105553](https://doi.org/10.1504/ijicbm.2020.105553).
- Kwon, T. and Samberger, V. (2022). *Unleashing the potential of faith-based investors for positive impact and sustainable development*. Zurich: University of Zurich and the Center for Sustainable Finance and Private Wealth.
- Mahboubi, M. R. and Ramezani, N. (2012). Measuring the environmental ethics of villagers in Golestan Province, *Quarterly Journal of Ethics in Science and Technology*, 6 (3), 25-6. (In Persian). <http://ethicsjournal.ir/article-1-740-en.html>.
- Malekian, M. (2015). *Desire and abandonment*, Tehran, Negah Moaser Publishing. (In Persian).
- Nasr, S.H. (2008). *Man and nature* (The dpiritual crisis of modern Man), translated by Abdolrahim Gawahi, Islamic Culture Publishing House, Tehran. (In Persian).
- Naderi, M. (2011). Analysis and evaluation of the sustainable development status of peri-urban villages using the method of structural analysis and future-oriented step (case study: villages around Bojnourd County). *Quarterly Journal of Rural and Sustainable Development*, 6 (3), 32- 52. [Doi: 10.22077/VSSD.2025.8576.1289](https://doi.org/10.22077/VSSD.2025.8576.1289). (In Persian).
- Nasr, S.H. (2018). *Islam, the Islamic World and the Environmental Crisis*. translated by Alireza Rozat, Information on Wisdom and Knowledge, Tehran. (In Persian).
- Nasr, S.H.(2016). *The Sanctity of nature, Center for the Great Islamic Encyclopedia*. (In Persian).
- Pojman, T and Louos, I. (1994). *Environmental etehics, reading in theory and application*, (Baston and London), JKones and Bartlet Publishers, 3 (6), 12-30.
- Renugadevi, R. (2015). Environmental ethics in the hindu vedas and puranas in India. *African Journal of History and Culture*, 4(1), 1-3. <https://doi.org/10.5897/AJHC11.042>.
- Riyono, B. (2022). Sensing mentality and the cognitive-spiritual intervention. *Minbar. Islamic Studies*, 12(4), 1091-1106. <https://doi.org/10.31162/2618-9569>.
- Safaei, A. Shariat Panahi, M. Bahek, B. Ranjbar, M. and Azad Bakht, B. (1041). Analysis of the resilience of rural areas against natural hazards (Case study: Golpayegan County). *Quarterly Journal of Rural and Sustainable Spatial Development*, 3 (4), 99-115. [Doi: 10.22077/vssd.2022.5200.1097](https://doi.org/10.22077/vssd.2022.5200.1097). (In Persian).
- Saxena, A and Prasad, A. (2024). Exploring the influence of dimensions of workplace spirituality on innovative work behaviour: role of sense of God. *International Journal of Ethics and Systems*, 39 (2) 183–212, [doi: 10.1108/IJOES-12-2021-0220](https://doi.org/10.1108/IJOES-12-2021-0220).
- Sedankina T.E. (2021). Soul and spirituality: the dialectic of the external and the internal. *Minbar. IslamicStudies*. 13 (1): 135-148. <https://doi.org/10.31162/2618-9569>.
- Sherkat, D. E., and Ellison, C. G. (2010). Structuring the religion-environment connection: Identifying religious influences on environmental concern and activism. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 4(6), 71-85. <https://www.jstor.org/stable/4621953>.
- Soltani, Z. Goodarzi, M. and Mousavi, S. (2015). Analyzing the role of rural women's entrepreneurship in sustainable agricultural development with emphasis on food products (Case study:

- Ramhormoz County). *Quarterly Journal of Rural and Sustainable Spatial Development*, 6(2) 123-146, Doi: 10.22077/VSSD.2025.8608.1290. (In Persian).
- Stone, D. (2006). *Sustainable development: Convergence of public health and natural environment agendas, nationally and locally*. *Public Health*, 1 (2), 1110-1113. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2006.10.011>.
- Sverker, C. Jagers, R and Simon Matti, D. (2011). Ecological citizens: identifying values and beliefs that support individual environmental responsibility among Swedes. *Sustainability*, 1 (2), 1055-1079. <https://doi.org/10.3390/su2041055>.
- Thoyre, A. (2015). Social capital as a facilitator of pro-environmental actions in the USA: a preliminary examination of mechanisms. *Local Environment*. 16(1), 37-49. https://doi.org/10.1007/978-981-97-3933-2_3.
- Truelove, H. B. and Joireman, J. (2011). Understanding the relationship between Christian orthodoxy and environmentalism: The mediating role of perceived environmental consequences. *Environment and Behavior*, 4(1), 806-820. <https://doi.org/10.1177/0013916508328905>.
- Vorobyeva L.I. (2021). Spirituality” in psychology: a philosophical and methodological analysis. *Kul'turno-istoricheskaya psikhologiya. Cultural Historical Psychology*, 15 (3), 32–40. [doi:10.17759/chp.2019150304](https://doi.org/10.17759/chp.2019150304).
- Zemo, K., and Nigus, H. (2023). Does religion promote pro-environmental behavior? A cross-country investigation, *Journal of Environmental Economics and Policy*, 10 (1), 90-1131. <https://doi.org/10.1080/21606544.2020.1796820>.

